

mülkiyesi ve Konya Havalisi Kumandanı unvanile Yunan cephesinin cenubundaki muntikanın kumandanı olmasını tensip ettik. Asıl garp cephesi için, kumandan olarak Ali Fuat Paşayı, 18 Haziran 1336 da memur eyledik.

Efendiler, o günlerde, Yunan cephesinde düşmanın bazı hazırlıkları mahsus olduğundan cephede hassasiyet ziyadeleşti. Bu münasebetle, Nurettin Paşanın memuriyetini intaç ve kendisini mahalli memuriyetine izam edemeden müstacelen garp cephesine hareketim icap etti. Nurettin Paşanın tavzihi muamelesinin ikmalini, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi bulunan İsmet Paşaya terkettim. Filhakika düşman, bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim kıtaatımız çekiliyorlardı. Nurettin Paşa, cephedeki gayrimüsaait vaziyeti anlayınca İsmet Paşaya vazife kabul edebilmek için birtakım şartların, hükûmetçe tahtı karara alınması lüzumundan bahsetmiş; o şartlara göre, hükûmet memleketin idaresinde ve mühim mesailde esaslı ve kat'î karar almadan evvel Nurettin Paşanın mütalea ve muvafakatini istihsale mecbur olacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükûmetini teşkil edenler Tevfik Paşa ve emsali gibi sinni kemalde mücerrep zevat olmayıp genç birtakım kimseler imiş. İsmet Paşa, şayanı istiğrap bulduğu bu zihniyet ve teklifi, derakap şifre ile bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşanın kendisine vazife teklif ettiğim zaman söylemediği bu mütaleayı, vaziyeti umumiyenin buhran kespetmesi üzerine ortaya atmasını manidar buldum ve İsmet Paşaya verdiğim cevapta kendisine vazife verilmemesini emrettim. Nurettin Paşanın, Yunan taarruzu başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir tezkeresi muhteviyatını şayanı dikkat bulmuştum. Arzu buyurursanız, bu tezkerayı aynen heyeti aliyenize okuyayım:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Ankara İstasyonu, 24 Haziran 1336

Efendim Hazretleri;

Tayin edilmiş olduğum kumandanlıktan ve vilâyetten sureti infisalimi ve keyfiyeti azlin tarzı tebliğini hakaret telâkî etti. Bir recülî devlet tarafından dermeyeran edilen vatanî bir fikir ve mütaaleanın münakaşasına değil, hatta istimana bile rağbet ve tenezül edilememesini ve alâkadar Büyük Millet Meclisinin ve heyeti icraiyesinin istihsalî ârâsına kadar bile intizar ve tahammül edilmeyerek veyahut belki buna lüzum görülmiyerek iki veya üç zat gibi azayı mahdudenin fikir ve arzularile bu yolda muamelât icrasında beis görülmemesini ve binaenalâzâlik memleketin, eğer yanılmıyorsam, bu zihniyetle sevk ve idaresini, millet ve vatan için mucibi tehlike ahvalden görmekte bulunduğumun arzına taksadei riyasetpenahilerini rica ederim.

Şeraiti hazıra ile, vazife kabulünü mahzurdan salim ve teşriki mesaiye faydalı göremediğim için, memleketim olan Bursada ikamet etmek üzere ilk tren ile Ankaradan avdet olunacağına berayı malûmat ve makamu vedada arzeyerim Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu tezkereye verdiğim cevap ta, aynen şu idi:

Mirliva Nurettin Paşaya 25 Haziran 1336

24 Haziran 1336 tezkeresi valâları cevabıdır:

Bahis buyurulan kumandanlık ve vilâyet vezâifi, henüz Müdafaa-i Millîye ve Dahiliye Vekâletlerince resmen zatî âlilerine tevdi ve tebliğ edilmemişti. Binaenaleyh, ne tayininiz ne infisaliniz vaki değildir. Yalnız, zatî âlinize vazife tevdi tasavvur ve bu hususta rey ve muvafakatınız istinzaç edilmiş idi. Keyfiyeti tayin henüz takarrür ettirilmemiş olduğu bir sırada, Erkânıharbiyei Umumiye vesatâtile uttula hâsıl olan efkâr ve kanaatinizdeki tereddütleriniz üzerine, Heyeti Vekilece tayininizden sarfınazar edilmesi karargir oldu. Böyle bir kararı tespit için zan buyurduğunuz gibi Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesine arzı keyfiyet, kavanini mevcude ve mevzua icabatından değildir. Bursaya azimet ve orada ikametiniz meselesine gelince; müntesip bulunduğunuz mesleki dolayısıyla bu bapta Müdafaa-i Millîye Vekâleti Celilesine alelusul müracaat buyurmanız lüzumu tebliğ olunur Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Valisi ve Konya Dolayları Komutanı adıyla Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun bulduk. Asıl batı cephesi için, komutan olarak Ali Fuat Paşayı, 18 Haziran 1920 de görevlendirdik.

Efendiler, o günlerde, Yunan cephesinde düşmanın bazı hazırlıkları sezdildiğinden cephenin önemi arttı. Bu yüzden, Nurettin Paşanın atanmasını sonuçlandıramadan ve kendisini görev yerine göndermeden ivedi olarak batı cephesine gitmem gerekti. Nurettin Paşanın görevlendirilmesi işlemlerinin bitirilmesini, Genelkurmay Başkanı bulunan İsmet Paşaya bıraktım. Gerçekten düşman, bütün cephe üzerinde saldırıya geçmişti. Bizim birliklerimiz çekiliyorlardı. Nurettin Paşa, cephedeki elverişsiz durumu anlayınca İsmet Paşaya görev kabul edebilmek için birtakım koşulların, hükûmetçe kararlaştırılması gereğinden söz etmiş; o koşullara göre, hükûmet memleketin yönetiminde ve önemli konularda temelli ve kesin karar almadan önce Nurettin Paşanın düşünce ve olurlarını almak zorunda olacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükûmetini oluşturanlar Tevfik Paşa ve benzerleri gibi olgun yaşta denenmiş kişiler olmayıp genç birtakım kimseler imiş, İsmet Paşa, yadırgadığı bu düşünce ve öneriyi, hemen şifre ile bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşanın kendisine görev önerdiğim zaman söylemediği bu düşünceyi, durumun bunalımlaşması üzerine ortaya atmasını anlamlı buldum ve İsmet Paşaya verdiğim karşılıkta kendisine görev verilmemesini emrettim. Nurettin Paşanın, Yunan saldırısı başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir yazıdakileri dikkate değer bulmuştum. İsterseniz, bu yazıyı olduğu gibi yüksek topluluğunuza okuyayım:

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına Ankara İstasyonu, 24 Haziran 1920

Efendim Hazretleri;

Atanmış olduğum komutanlıktan ve valilikten alınmamı ve bunun bildiriliş şeklini beni aşağılayıcı saydım. Bir devlet adamı tarafından ileri sürülen yurt işleri ilgili bir düşünce ve görüşün tartışılmasına değil, dinlenmesine bile istek gösterilmemesini ve ilgili Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin oylarını alınca kadar bile beklemeye katlanılmayarak ya da belki buna gerek görülmiyerek iki veya üç kişi gibi az sayıda üyenin düşünce ve istekleriyle bu yolda işlem yapılmasında sakınca görülmemesini ve sonunda memleketin, eğer yanılmıyorsam, bu anlayışla yönetilmesini, millet ve vatan için tehlikeli durumlardan saydığı bilgilerinize sunmaya izin vermenizi yüksek başkanlığımızdan rica ederim.

Bu koşullar içinde, görev üstlenmeyi sakıncalı ve işbirliği yapmayı yararsız gördüğüm için memleketim olan Bursada oturmak üzere ilk tren ile Ankaradan ayrılacağımı bilgi vermek ve vedalaşmak için bilgimize sunarım Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu yazıya verdiğim karşılık da, olduğu gibi, şu idi:

Tuğgeneral Nurettin Paşaya 25 Haziran 1920

24 Haziran 1920 yüksek yazıları karşılığıdır:

Sözünü ettiğiniz komutanlık ve valilik görevi, daha Millî Savunma ve İçişleri Bakanlıklarınca resmî olarak size verilmemiş ve bildirilmemişti. Bundan dolayı, ne atamanız ne işten alınmanız olmamıştır. Sadece, size görev verilmesi tasarlanmış ve bu konuda ne düşündüğünüz ve kabul edip etmiyeceğiniz sorulmuştu. Atanmanız daha karara bağlanmadan, Genelkurmay kanalıyla öğrenilen düşünce ve kanılarınızdaki kararsızlık üzerine, Bakanlar Kurulunca atanmanızdan vaz geçilmesi kararlaştırıldı. Böyle bir karar almak için sandığınız gibi Büyük Millet Meclisinin genel kuruluna durumu bildirmek, yasalarımız gereğinden değildir. Bursaya gidip orada oturmak konusuna gelince; içinde bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla bu konuda Yüksek Millî Savunma Bakanlığında usulünce başvurmanız zorunluğu bildirilir Efendim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Nurettin Paşa, Bursaya değil, fakat Taşköprüye gitmiş ve uzun müddet orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, tekrar birkaç vaziyette temas edeceğimiz. O vaziyetleri de sırasında lüzumu derecede izah edeceğim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin harici meseleler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir heyet izamı

Efendiler, teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, me-saili hariciye hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet izamı olmuştur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin riyasetinde idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey aza bulunuyordu. 11 Mayıs 1336 da Ankaradan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmektir. Rusyanın, hükümetimizle akte-deceği muahedenin bazı esasatı, 24 Ağustos 1336 da parafe edilmiş olmakla be-raber, vaziyetin icabı olarak itilâf mümkün olmayan bazı noktalardan dolayı teahhur etmiştir. Moskova Muahedesi namile yadolan vesikai düveliyenin imzası, ancak 16 Mart 1337 de mümkün olabilmıştır.

Muhterem Efendiler, memleket dahilinde yer yer zuhûr eden dahilî isyan-ları takip etmekte gecikmiyen ilk umumî Yunan taarruzu, nazarımızı tekrar garba tevcih ettirecektir.

İlk umumî Yunan taarruzu

Yunanlılar, 22 Haziran 1336 da Milen hattından umumî taarruza geçtiler. Kuvvetleri altı fırkaya baliğ olmuş bulunuyordu. Üç fırka ile iki koldan Akhi-sar-Soma istikametinde; iki fırka ile Salihli istikametinde; bir fırka ile de Aydın cephesinden taarruz ettiler. Düşmanın şimal kolu, 30 Haziran 1336 da Balıke-sire girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1336 da Kirmasti ve Karacabeyi işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan Altmış Bir ve Elli Altıncı Fırkalarımız, Uluabat köprüsünü tahrip ederek Bursa istikametine çekildi. Düşman, takibe devam ederek Bursayı da işgal etti ve ileri hatlarını Dimboz-Aksu hattına kadar sür-dü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir kadar çekildi. Bu harekât esnasında İngilizler, 25 Haziran 1336 Mudanyaya ve 2 Temmuz 1336 da da Bandırmaya birer müfreze çıkardılar.

Salihli istikametinde şarka ilerliyen iki Yunan fırkası da, 24 Haziranda Alaşehir girdi. Ve bilâhare ilerliyerek 29 Ağustosta Uşağı zaptetti ve Dumlu-pınar sirtları elimizde kalmak üzere bu muntakaya kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan Yirmi Üçüncü Fırka ve millî kuvvetlerimiz, çok zayıyata ve zâfa uğradı!... Aydından ilerliyen bir Yunan kolu da, Nazilliye kadar geldi.

Bu harekât esnasında, fırkalarımızın kadro halinde ve mühimmatsız ol-dukları ve takviyelerine de henüz imkân olmadığı malûmunuzdur.

Efendiler, bizzat Eskişehir ve oradan ileri muntakalara gittim. Gerek ora-da ve gerek diğer menatıkta bulunan kuvvetlerimizin tensik ve tanzimini emret-tim. Yeniden, düşman karşısında, muntazam kumandaya tâbi cephele tesisini temin eyledim.

Efendiler, Yunan taarruzu ve millî cephelelerin bozulması, Mecliste büyük buhranı ve şiddetli tarizat ve tenkidatı mucip oldu.

Büyük Millet Meclisinin 13 Temmuz 1336 günü, 41 inci içtimanda, taksir-at ve idaresizliklerinden dolayı Bursa Kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hâcîm Muhittin Beylerin ve Alaşehir Kumandanı Aşir Beyin ne için bir divand tevdi edilmediklerinden dolayı Erkâniharbiye Umumiye Riyasetinden ve Dahiliye Vekâletinden istizah takrirleri okundu.

Bu takrir sahibi, Afyon Karahisar Meb'usu Mehmet Şükrü Beydi. Sinop Meb'usu Hakkı Hami Beyin de, serian tecziye hususundaki ısrarı "bravo" sesle-

Nurettin Paşa Bursaya değil, ama Taşköprüye gitmiş ve uzun süre orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, yeniden birkaç durumda değineceğiz. O durumları da sırasında gereğince açıklayacağım.

Efendiler, kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, dış işler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir hey'et göndermek olmuştur. Hey'et Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin başkanlığında idi. Ekonomi Baka-nı Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920 de Ankaradan yola çı-kan hey'etin temel görevi, Rusya ile ilişki kurmaktır. Rusyanın, hükümetimizle yapacağı antlaşmanın bazı ilkeleri, 24 Ağustos 1920 de parafe edilmiş ol-makla beraber, durum gereği anlaşmaya varılmayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması diye bilinen resmî belge, ancak 16 Mart 1921 de imzalanabilmıştır.

Muhterem Efendiler, memleket içinde yer yer beliren iç ayaklanmaları izlemekte gecikmiyen ilk Yunan genel saldırısı, bakışlarımızı yeniden batıya çevirtecektir.

Yunanlılar, 22 Haziran 1920 de Milen hattından genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene yükselmiş bulunuyordu. Üç tümenle iki koldan Akhi-sar Soma doğrultusunda; iki tümen ile Salihli doğrultusunda; bir tümen ile de Aydın cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920 de, Balıkesire girdi ve atlıları 2 Temmuz 1920 de Mustafa Kemal Paşa ve Karaca-beyi aldı. Bu düşman karşısında bulunan Altmışbir ve Ellialtıncı Tümenleri-miz, Uluabat köprüsünü yıkarak Bursa doğrultusunda çekildi. Düşman, bir-liklerimizi izleyerek Bursayı da aldı ve ileri hatlarını Dimboz-Aksu hattına kadar sürdürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz çok sarsıldı. Eskişehir kadar çekildi. Bu olaylar sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920 Mudanyaya ve 2 Tem-muz 1920 de de, Bandırmaya birer askerî birlik çıkardılar.

Salihli doğrultusunda doğuya ilerliyen iki Yunan tümeni de, 24 Haziranda Alaşehir girdi. Ve sonra da ilerliyerek 29 Ağustosta Uşağı ele geçirdi ve Dum-lupınar sirtları elimizde kalmak üzere bu bölgeye kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan Yirmiüçüncü Tümen ve ulusal güçlerimiz, çok kayıp verdi ve çok güç yitirdi. Aydından ilerliyen bir Yunan kolu da, Nazilliye kadar geldi.

Bu sırada, tümenlerimizin salt kadro halinde olduklarını ve savaş gereç-lerinden yoksun olduklarını ve daha güçlendirilememiş olduklarını bilirsiniz.

Efendiler, ben kendim Eskişehir ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek öteki bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin derlenip düzenlen-mesini emrettim. Yeniden, düşman karşısında, düzenli komutaya bağlı cephe-le kurulmasını sağladım.

Efendiler, Yunan saldırısı ve ulusal cephelelerin bozulması, Mecliste bü-yük bunalm ve sert sataşma ve eleştirilere yol açtı.

Büyük Millet Meclisinin 13 Temmuz 1920 günü, 41 inci toplantısında, ku-surları ve idaresizlikleri nedeniyle Bursa Komutanı Bekir Sami ve Valisi Ha-cim Muhittin Beyler ve Alaşehir Komutanı Aşir Bey ne için bir askerî mah-kemeye verilmediler diye Genelkurmay Başkanlığına ve İçişleri Bakanlığına soru önergeleri yöneltildi.

Bu önerge sahibi, Afyon Meb'usu Mehmet Şükrü Beydi. Sinop Meb'usu Hakkı Hami Beyin de, hızla cezalandırılmaları isteğinde direnmesi "bravo" ses-

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış işler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir kurul gönderilmesi

İlk Yunan Genel Saldırısı

Yunan saldırısı karşısında ulusal cephelelerin bozulması üzerine Mecliste sert sataşma ve eleştiriler

Yunan taarruzunda millî cephelelerin bozulması üzerine Mecliste şiddetli tarizat ve tenkidat

riile karşılanıyordu. Sahibi takdir olan Mehmet Şükrü Beyin; "biz mes'ul edildiğini görmek istiyoruz" feryadı üzerine istizah kabul ediliyor. İstizah günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1336 da, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi cevap verdi. Fakat bir türlü kanaat ve sükûnet hâsıl olmuyordu. Karahisar Meb'usu Şükrü Bey "anket" istiyor. Diğer bir hatip, bazı zabitan ve kumandanların tecziyeleri tabii olduğundan bahsederek müteaddit misaller tatad ediyor, diğer bir hatip, asker ricat ederken bir kumandanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor, başka bir hatip de, Yunan ordusunun kısa bir zaman zarfında Akhisardan Marmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehirler ve köyleri yıldırım süratle istilâ eylediğinden bahsederek, Bursa felâketi dolayısıyla uğramış olduğumuz müthiş zıyan, cihan nazarında Anadolu'da müdafaa denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna umumî bir zehap uyandırmıştır diyor ve mutantan hezimetin mes'ullerinin tecziyesini talep ediyordu.

Efendiler, uzun ve hararetle devam eden münakaşata, benim de karışmam icap etti. Vaki olan elîm vaziyette, Meclisin teessür ve alâkasını takdir ettikten sonra, efkârı ve hissiyatı tatmin maksadile beyanat ve izahatta bulundum. Benim sözlerime karşı da vukubulan ufaktefek tarizlere cevap verdikten sonra, izahatı umumiye kâfi görüldü.

Efendiler, tafsilâtını zabıt ceridelerinde mütealea buyurduğunuz bu hararetle müzakereden evvel, 26 Temmuz 1336 günü de hafî bir celsede, buna mümasil bir müzakere cereyan etmişti. Orada da, uzun izahatta bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü, teessür ve tesellüm neticesi olarak yapılmakta olan tenkitlerde ve tekliflerde, bu mağlûbuyetin esbap ve avamili hakikiyesi, sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felâketin müsebbibi olmak üzere, daha teşekkül ve deruhdei mes'uliyet edeli iki ay olmayan Heyeti Vekileyi mes'ul etmek istihdaf olunuyordu. Bir seneyi müteceviz bir zamandanberi, Yunan ordusunun İzmir mintukasında yerleşmiş ve mütemadiyen hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna mukabil İstanbul hükûmetlerinin ordumuzu mütemadiyen meflûc edecek esbap ihzarile meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği millî kuvvetleri inhilâl ve imha ettirmeye sai olmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülüyordu. Eğer, bu bir sene zarfında Yunan kuvvetleri karşısında, az, çok bir vaziyet vücuda getirilmiş idi ise bunun da, beş on fedekârın kendiliğinden vukubulmuş olan azim ve gayretleri mahsulü olduğunu nazarı insafa almak istemiyorlardı. Harekâtı askeriyeyi, vaziyeti hakikiyeye vâkıf olarak ve icabatı askeriyeye nazarı dikkatte tutularak mütealea ve tetkik eden yoktu. Söylenilen sözler, ya hissi hamiyet galeyaniyle veyahut zâfî kalp eseri olarak feryadü figan halinde dermeyer ediliyordu. Söz söyleyenler içinde, ender olmakla beraber, akidei millîye ve merbutiyeti vatanîyesi meşkûk olanlar dahi vardı.

Bu mevzuubahs ettiğimiz celsei hafiyede, uzun beyanatum meyanında bilhassa demiştik ki: "Felâket başa gelmeden evvel, onun esbabı mania ve müdafaa-ası düşünülmeğe lâzımdır. Geldikten sonra teellümün faydası yoktur. Yunan taarruzu vaki olmadan evvel, vukuu, kuvvetli ihtimal dahilinde idi. Eğer, buna mâni esbap ve tedabir itihaz edilememiş ise, bunun mes'uliyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun Hükûmetine ait olamaz. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin mevkii mes'uliyete geldiğindenberi almaya başladığı tedbirler, bir sene evvelindenberi İstanbul hükûmetleri tarafından, bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmaya başlanmak lâzımdı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp dahilî isyanların

lerle karşılanıyordu. Önerge sahibi olan Mehmet Şükrü Beyin; "Biz sorumlu tutulduğunu görmek istiyoruz" diye bağırması üzerine soru önergesi kabul ediliyor. Soru günü olarak saptanan 14 Ağustos 1920 de, Genelkurmay Başkanı yanıt verdi. Ama bir türlü inanılmıyor ve kaynaşma yatışmıyordu. Afyon meb'usu Şükrü Bey "anket" istiyor. Başka bir konuşmacı, bir kısım subay ve komutanların cezalandırılması doğal olduğundan söz ederek birçok örnekler sayıyor, başka bir konuşmacı, asker çekilirken bir komutanın otuzaltı deve yükü eşya götürmüş olduğunu söylüyor, başka bir konuşmacı da, Yunan ordusunun kısa bir sürede Akhisardan Marmara kıyılarına varıncaya kadar, bütün şehirleri ve köyleri yıldırım hızıyla ele geçirdiğinden söz ederek, Bursa bozgunu dolayısıyla uğramış olduğumuz korkunç zarar, bütün dünyada Anadolu'da savunma denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğu yolunda genel kanı uyandırmıştır diyor ve büyük bozgunun sorumlularının cezalandırılmasını istiyordu.

Efendiler, uzun süren ve ateşli tartışmalara, benim de karışmam gerekti. Ortaya çıkan bu acıklı duruma, Meclisin üzülmemesinin ve bununla ilgilenmesinin yerinde olduğunu söyledikten sonra, düşünceleri hisleri yatıştırmak amacıyla konuştum ve açıklamalar yaptım. Benim sözlerime karşı yapılan bazı ufaktefek sataşmalara da karşılık verdikten sonra, genel açıklama yeter görüldü.

Efendiler, ayrıntılarını tutanak dergilerinde okuduğunuz bu ateşli görüşmeden önce, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir oturumda, buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da, uzun açıklamalar yapmak zorunda kalmıştım. Çünkü, üzüntü ve acı duyma sonucu olarak yapılmakta olan eleştiri ve önerilerde, bu yenilginin gerçek neden ve etmenleri, sanki unutulmuş gibi idi. Başa gelen bu acıklı durumdan, kurulup sorumluluk yükleneli daha iki ay geçmemiş olan Bakanlar Kurulunu suçlu tutmak amacı güdülüyordu. Bir seneden fazla bir süredir, Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş ve dermadan hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna karşı İstanbul hükûmetlerinin ordumuzu durmadan hareketsiz bırakacak etmenler hazırlamaya çalıştığı ve milletin kendiliğinden oluşturabildiği ulusal güçleri çökertip yok etmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı hiç düşünülüyordu. Eğer, bu bir sene içinde Yunan kuvvetleri karşısında, az, çok bir varlık gösterilmiş idiyse bunun da, beş on özverilinin kendi kararlılık ve çabaları ürünü olduğunu insaf gözüyle görmek istemiyorlardı. Askerlikle ilgili işleri, gerçek durumu bilerek askerlik gereklerini dikkate alarak inceleyip düşünen yoktu. Söylenilen sözler, ya yurtseverlik coşkusıyla ya da yufka yüreklilikle inilti ve çılgık biçiminde oluyordu. Söz söyleyenler içinde, pek az olmakla birlikte, ulusal inançları ve yurda bağlılıkları su götürür olanlar bile vardı.

Söz konusu ettiğimiz bu gizli oturumda, uzun sözlerim arasında özellikle demiştik ki: "Felâket başa gelmeden önce, onu önleme ve ona karşı savunma yolları düşünülmeğe gerekir. Geldikten sonra yanıp yakınmanın yararı yoktur. Yunan saldırısı başlamadan önce, saldırının olacağı, çok olası idi. Eğer, bunu önleyici önlemler alınmamış ise, bunun sorumluluğu, Türkiye Büyük Millet Meclisinde ve onun Hükûmetinde olamaz. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin sorumlu duruma geldiğindenberi almaya başladığı önlemler, bir sene evvelindenberi İstanbul hükûmetleri tarafından, bütün milletle birlikte ve ciddi olarak alınmaya başlanmak gerekirdi. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç ayaklanmalarla

bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zarurî idi ve el'an da öyledir. Gerçi Bursada terki zarurî olan bir fırka, Adapazarı isyan muntıkasına sevkolan iki fırka, Hendekte inhilâl eden bir fırka, yani dört fırka; Zile, Yenihan muntakasında ussatla uğraşan bir fırka ve bütün bu nizamiye kuvvetlerine muavenet eden millî müfrezeler, cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal düşman taarruzu bu derece terakki edemezdi. Fakat, memleketin sükûneti, milletin emeli halâsı noktasında, vahdet ve tesanüdü temin olunmadıkça, haricî bir düşmanın payı istilâsını durdurmaya çalışmak ne kabildir ve ne de bundan esaslı bir fayda ve netice memuldür. Ancak, memleket ve milletçe, dediğim vaziyet muhafaza edilirse, düşmanın herhangi bir zamandaki muvaffakiyeti ve bunun neticesi olarak fazla arazi işgali, muvakkat olmak mahiyetinden kurtulamaz. Vahdet ve emelde azim ve ısrar eden millet, mağrur ve mütecaviz her düşmanı, evvel ve âhir gurur ve tecavüzünde nadim kılabilir. Onun için, dahilî isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu tevkif etmekten elbette daha mühimdir. Zaten, cepheden dahilî isyanlara karşı kuvvet tefrik edilmemiş olsaydı dahi, neticenin başka türlü olabileceğini farzetmek müşküldür. Meselâ; düşman, şimal cephesine üç fırka ile tecavüz etti. Bizim orada, cephe ile mütenasip kuvvetimiz yoktu. Filân noktada, filân derede, filân köydeki kuvvetimiz veya oradaki zabıt veya kumandanımız, düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felâket başımıza gelmezdi tarzında feryat etmekte mana yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Bahusus, mevzuubahs olan cephe, tahsis olunan kuvvetle tamamen mütenasip dar bir cephe olmayıp ta böyle yüzlerce kilometre imtidadında bulunursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin, ilâni-haye müdafaasını kabul etmek bütün tasavvurat ve muhakematı hataya sevkeder. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden maada, geride ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki, Yunan ordusu karşısındaki millî cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvette mi idi? Bütün Garbî Anadolu vilâyetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir cüzütam bırakılmış mı idi?

Muharebe hatlarına mücaviz köyler ahalisinin yapabileceği müdafaadan, hayalî neticelere intizar etmek makul olamaz. Memleketin bütün kuvvet menabiinden istifade şerait ve salâhiyetine malik olduktan sonra dahi, ciddi teşkilât askeriyeye yapabilmek için ve bunda imkânı muvaffakiyet temin edebilmek için zaman şarttır. Bursada Bekir Sami Beyin emrine tevdi edilen kuvvetin esası, İzmirde tüfek atırlmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanyaya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin tebdili maneviyeti için İstanbul hükümetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki, Balıkesirde, müdafaaya çalışan kuvvetlerimizin Yunan taarruzundan evvel, Anzavuru arkalarına saldırdı. Yine İstanbul hükümeti ve halife ve padişah değil miydi ki; Yunan cephesinde kullanılacak nisbeten kuvvetli bir fırkayı, Yirmi Dördüncü Fırkayı Hendek-Düzce yolunda hilâfet ordusu ve ussat grupları tarafından ızlâl ederek dağıtmış ve kumandanlarını şehit ettirmişti.

Mukadderatı memleket mes'uliyetini yeni deruhde etmiş olan Heyeti Vekile, bu tarihteki şeraite göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin adeta baştanbaşa halifenin fetvası hükmünü infaza sevk ve icbar olundu-

rın bastırılmasıyla görevlendirilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki yarardan daha önemli ve zorunlu idi ve şimdi de öyledir. Gerçi Bursada bulundurulması zorunlu olan bir tümen, Adapazarı ayaklanma bölgesine gönderilen iki tümen, Hendekte dağılan bir tümen, yani dört tümen; Zile, Yenihan bölgesinde ayaklananlarla uğraşan bir tümen ve bütün bu ordu kuvvetlerine yardım eden milis birlikler, cephede bulundurulabilseydiler, belki düşman saldırısı bu denli ilerliyemezdi. Ama memleketin dinginliği, milletin kurtuluş emeli konusunda, birlik ve dayanışma sağlanmadıkça, bir dış düşmanın ilerlemesini durdurmaya çalışılmıyacağı gibi bundan köklü bir yarar ve sonuç beklenemez. Ancak memleket ve milletçe, dediğim durum korunursa, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak çok toprak ele geçirmesi, geçici olmaktan kurtulamaz. Birlik ve emelde kararlı davranan ve direnen millet, kibirli ve saldırgan her düşmanı, eninde sonunda kibir ve saldırısında pişman edebilir. Onun için, iç ayaklanmaları bastırmak, Yunan saldırısını durdurmaktan elbette daha önemlidir. Aslında, cepheden iç ayaklanmalara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı bile, sonunun başka türlü olabileceğini düşünebilmek zordur. Örneğin; düşman, kuzey cephesine üç tümenle saldırdı. Bizim orada, cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Filân noktada, filân derede, filân köydeki kuvvetimiz veya oradaki subay veya komutanımız, düşmanın geçmesine engel olsaydı, bu felâket başımıza gelmezdi yollu çığlık koparmak anlamsızdır. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle, söz konusu olan dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda olursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan güçsüz bir kuvvetin sonsuzadek savunmasını beklemek bütün tasarım ve yargıları yanılgıya götürür. Cepheler delinebilir, buna karşı önlem, delinen kısmı hemen kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, yedekte, kuvvetli aşamalar bulundurmakla olabilir. Oysa, Yunan ordusu karşısındaki ulusal cephemiz bu durum ve bu güçte miydi? Bütün Batı Anadolu illerimiz, Ankara ve dolayları ile birlikte, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir askerî birlik bırakılmış mıydı?

Savaş hatlarına yakın köyler halkının yapabileceği savunmadan, düşsel sonuçlar beklemek akıllı bir iş olmaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma olanak ve yetkisine sahip olduktan sonra bile, sağlam bir askerî örgüt kurabilmek ve bunda başarı olasılığı sağlayabilmek, zaman ister. Bursada Bekir Sami Beyin emrine verilen kuvvetin çekirdeği, İzmirde tüfek atırlmaksızın Yunanlılara tutsak olarak verilen ve Yunan gemileriyle Mudanyaya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin moralini düzeltmek için İstanbul hükümetleri herhangi bir önlem almışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki; Balıkesirde, savunmaya çalışan kuvvetlerimizin Yunan saldırısından önce, Anzavur arkalarına saldırdı. Yine İstanbul hükümeti ve halife ve padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde kullanılacak oldukça kuvvetli bir tümeni, Yirmi Dördüncü Tümeni Hendek Düzce yolunda halife ordusu ve ayaklananlar grupları tarafından horlatarak dağıttırmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Memleket kaderinin sorumluluğunu yeni üstlenmiş olan Bakanlar Kurulu, bu tarihteki duruma göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin hemen hemen baştan başa halifenin fetvasının uygulamaya sürükle-

Sağlam örgüt kurabilmek ve bunda başarılı olabilmek zaman ister

Ciddi teşkilâtı askeriyeye yapabilmek için ve bunda imkânı muvaffakiyet temin edebilmek için zaman şarttır

ğu bir sırada, milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına davet etmeden evvel, silâh miktarını ve mevcut silâhı, hali faaliyette tutabilmek için cephane ve para miktarları, mem-baları düşünölmek zarurî değil miydi? Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir düşünürken, acı olsa da harikati görmekten bir an fariğ olmamak lâzımdır. Kendimizi ve biribirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz, vaziyetin ve cephelerin ihtiyacatından gafil değiliz. Her taraftan, namuma namü-tenahi telgraflar gelmektedir: "Kuvayi muntazamai muazzama sevkediniz"; "şu kadar cephane gönderiniz", "bunlar gelmezse burada mağlup oluruz" de-nilmekte ve tehlike ve ateş içinde bulunmaktan mütehasıl heyecan sevkiyle acı lisanla izahı hal edilmektedir. Bizim vazifemiz ve vaziyetimiz, onların teessür ve heyecanına iştirak ederek umumun kuvvet maneviyesini kırmak değildir, bi-lâkis onlara metanet ve sebat ve ümit verecek tarzda hareket etmektir.

Bundan sonra, elbette, vaziyetler değişecek ve bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet bahşedecek tedbirler tatbik olunacaktır. Artık, buna mâni kalmamıştır. Heyeti İcraiye, bir kısım tevellütöüleri silâh altına da celbe-debilecektir."

*
* *

Yeşilordu

Muhterem Efendiler,

Bazı müphem mesailin kolaylıkla izahına medar olacağını zannettiğim için heyeti aliyenize, bir "Yeşilordu" dan bahsedeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin teessüsünden sonra Ankarada, "Yeşilordu" namı altında, bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin, ilk müessisleri, pek yakın ve malûm arkadaşlardı. Maksudı teşkili izah için, dahilî isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve millî müf-rezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları tahattur etmek icap eder. Ussat, nizamiye efradına, halifenin fetvasından, padişahın askerliği affettiğinden, Ankaradaki hükümetin gayrumeşruiyetinden bahsederek onları sühuletle iğfal ettikleri mükerrenen göröldü. Filhakika, birçok yerlerde, bazı nizamiye efradı, ussatla musademe etmeksizin, bilâkis silâhlarını bırakarak köylerine, memleket-lerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâp maksadını daha sühuletle anladıkları ve ussatın iğfalâtına kapılmadıkları anlaşılıştı. Bu sebeple Osmanlı ordusunun bekayası denilebilecek olan ve o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılâp mefkûresine göre yetiştirilmemiş kutaat ile inkılâbı başarmak hususun-daki müşkülât, mahsus bir derecede idi. Orduyu, yeni zihniyete göre şuurlu bir hale getirmek, o günlerin şeraiti içinde pek müşkül olacağı zehabı vardı. Bina-naleyh evsafi matlubeyi haiz, şuurlu kimselerden güzide ve inkılâp için şayanı istinat teşkilât yapmak fikri, bazı zevatta hâkim olmaya başladı. Yekdiğerini vel-yeden ve kanlı ve mühlik vaziyetler arzeden dahilî ihtilâlât karşısında, bu arzeti-ğim fikir ve temayül kuvvetlendi. Nihayet, bazı zevat, böyle bir teşkil vücuda getirmek üzere filen teşebbüs aldılar. Ben, bir taraftan ordumuzu ihya ve takvi-ye esbabına tevessül ederken, teşekkül etmiş bulunan millî müfrezelerden de, her türlü mahzurlarına rağmen, her yerde bizzarur azamî istifadeye çalışmakta idim. Fakat ciddî inzibat ve bilâkaydüşart ve bilâtereddüt itaat talep eden cid-dî vezaifi askeriyenin, ancak muntazam ordu ile kabili ifa olduğu hakikatini

nip zorlandığı bir sırada, milleti askere almak uygun görülebilir ve olabilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına çağırmadan önce, silâh sayısını ve eldeki silâhı, çalışır durumda tutabilmek için cephane ve para tutarları, kaynakları düşünölmek zorunlu değil miydi? Durumu incelerken ve önlem düşünürken, acı olsa da gerçeği görmekten hiç vaz geçmemek gerekir. Kendimizi ve biribirimizi aldatmak için gerek ve zorunluk yoktur. Biz, durum ve cephelerin gereksinimlerini bilmez değiliz. Her taraftan, bana sonsuz telgraflar gelmektedir: "Çok büyük düzenli kuvvetler gönderiniz"; "şu kadar cephane gönderiniz" "bunlar gelmezse burada yenik düşeriz" denilmekte ve tehli-ke ve ateş içinde bulunmaktan oluşun duyarlılıkla acı dille durum anlatılmak-tadır. Bizim görev ve durumumuz, onların üzüntü ve duygularına katılarak herkesin moralini bozmak değildir, tam tersine onlara dayanma gücü ve umut verecek yolda davranmaktır.

Bundan sonra, elbette durumlar değişecek bütün memleket ve millete ger-çekten umut ve güven verecek önlemler uygulanacaktır. Artık, buna engel kal-mamıştır. Bakanlar Kurulu, bir kısım doğumluları daha askere alabilecektir.

*
* *

Muhterem Efendiler,

Bazı belirsiz sorunların kolaylıkla anlatılmasına yarayacağını sandığım için yüksek topluluğunuza, bir "Yeşilordu" dan söz edeceğim:

Yeşilordu

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin kuruluşundan sonra Ankarada "Yeşilordu" adı altında, bir dernek kuruldu. Bu derneğin, ilk kuru-cuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, ayaklanmaları ve bu ayaklanmalara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî milis birliklerinin gösterdikleri bazı durum ve görünömleri anımsamak gerekir. Ayaklananların, ordu erlerine, halifenin fetvasından, padişahın as-kerliği kaldırdığından, Ankaradaki hükümetin meşru olmadığından sözede-rek onları kolayca aldattıkları çok göröldü. Gerçekten, birçok yerlerde, bir ta-kım ordu erleri, asilerle çatışmaksızın tersine silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milis birliklerinin devrim amacını daha kolay anladıkları ve asilerin aldatmalarına kapılmadıkları anlaşılıştı. Bu nedenle Osmanlı ordusunun kalıntısı denilebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bez-gin ve yeni devrim ölküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile devrimi başarmaktaki zorluk, hissedilir kertede idi. Orduyu, yeni anlayışa göre, bilinçli bir duruma getirmenin, o günlerin koşulları içinde pek zor olacağı sanılıyordu. Onun için gerekli nitelikte, bilinçli insanlardan seçkin ve devrime dayanak olabilecek örgütler kurmak düşüncesi, bazı kişilerin kafasında yer etmeye başladı. Birbirini izleyen, kanlı ve öldürücü durumlar gösteren iç kargaşalar karşısında, bildirdiğim bu düşünce ve eylem kuvvetlendi. Sonunda, bazıları, böyle bir örgüt kurmak için işe giriştiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlan-dırıp güçlendirmeye çalışırken, öbür yandan kurulmuş bulunan milis birlikle-rinden de, her türlü sakıncalarına karşın, her yerde ister istemez olabildiğince yararlanmaya çalışmakta idim. Ama sağlam bir düzen bağı isteyen ve emirle-re koşulsuz ve duraksamasız uyulmasını gerektiren önemli askerlik görevleri-nin, ancak düzenli ordu ile mümkün olduğu gerçeğini unutmaya elbette yer

unutmaya elbette mahal yoktu. Millî müfrezelerden istifade, zaman kazanmak maksadına müstenit olabilirdi. Şüphesiz istihdamları zarurî olan millî müfrezelerin, güzide ve şuurulu kimselerden terkip edilebilmesi şayanı arzu idi.

Yeşilordu teşkilâtının ilk müteşebbisleri meyanında bulunan yakın arkadaşlar, mahza bana yardım maksadile ve beni ayrıca yormamak fikrile, kendileri teşebbüs alarak, faaliyette bulunmayı münasip görmüşler. Bana, yalnız, nâfi bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alâkadar olamadım. Yeşilordu teşkilâtı, nevama hafî bir teşkilât mahiyetinde teessüs ve oldukça tevessü etmiş. Kâtibi Umumisi Hakkı Behiç Bey ve Ankaradaki heyeti idaresi, ciddî ve esaslı faaliyet sarfetmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilâtile iştigal edenler, işin benim malûmat ve muvafakatim ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim namıma teşkilâtı tevsi ve takviyeye çalışanlar çoğalmış. Tatbik edilmekte olan teşkilât, sadece millî müfrezeler vücuda getirmek gibi mahdut bir sahadan çıkmış, çok umumî bir gayeye tevaccüh eylemiş.

Teşkilâtın müessisleri meyanına, meb'us bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgada gidip gelirken olacak, Çerkez Etem ve biraderi Teyfik Beyler dahil olmuşlar. Bundan başka Etem ve Teyfik Bey müfrezelerinin tekmil efradı, Yeşilordunun adeta esasını teşkil eylemişler.

Efendiler, bu mukaddemeden sonra, Çerkez Etem Bey ve kardeşlerinin, ilk defa şayanı dikkat görülmeye başlanan bazı tavrı ve muameleleri hakkında heyeti aliyenizi tenvir etmek isterim.

Çerkez Etem Bey, millî bir müfreze ile evvelâ Anzavur takibinde ve badehu Düzce isyanında, muvaffakiyetli bazı hizmetler ifa etmiş olduğu cihetle Yozgada gitmek üzere Ankaraya celbolunduğu zaman, hemen herkes tarafından iltifat ve takdirat gördü. Kendisini mübalağalı bir tarzda methü sitayiş edenler de şüphesiz bulunmuştur. Etem Bey ve kardeşlerinin, bilâhare gösterdikleri vaziyetten, gördükleri muameleleri takdirdikâraneden mağrur oldukları ve hatta bazı hayalâta kapıldıkları anlaşılıyor. Etem Bey ve kardeşlerinden Teyfik Bey, Yozgat isyanını teskinle Yozgatta meşgul olduğu sırada, kendine yakın, uzak ne kadar askerî ve millî kumandanlarımız varsa bunların rütbe ve mevkillerine ehemmiyet vermeksizin hepsine birer birer muhakkirane ve mütecavizane muamelede bulunmakta hiçbir beis görmemeye başladı. Ekserisi Etem Beyin şahsını, mahiyet ve kıymetini tanımayan kumandanlar, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Etem Beyin mübalağalı bir tarzda işittikleri hizmetini düşünerek mümkün olduğu kadar kendisile fazla muarazada bulunmaktan tevakkî etmişlerdi. Bundan cür'et alan Etem ve kardeşi Teyfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir zabıt ve kumandan bulunmadığına ve kendileri herkesin fevkinde birer kahraman bulduklarına zahip olmuşlar ve bu zehaplarını açıktan açığa, biperva herkese söylemekten içtinap etmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin ademi icrası halinde idam edileceği tehdidini de ilâve ediyorlardı. Etem Bey Ankara ve Ankaradaki hükûmet üzerinde dahi ikai nüfuz tecrübesinde bulunmuştur. Güya Yozgat isyanı, Yozgatın tâbi bulunduğu Ankara valisinin suüdaresinden neş'et etmiş, binaenaleyh diğer isyan müsebbipleri hakkında tatbik ettiği cezayı, ki o ceza şaibeden idam idi, Ankara Valisi hakkında dn bizzat mahalli vak'ada tatbik etmeye karar vermişti. Yozeada izamını talep

yoktu. Milis birliklerinden yararlanmak, zaman kazanmak amacına dayalı olabilirdi. Kuşkusuz kullanılmaları zorunlu olan milis birliklerinin, seçkin ve bilinçli kimselerden kurulabilmesi istenen bir şeydi.

Yeşilordu örgütünün ilk girişimcileri arasında bulunan yakın arkadaşlar, salt bana yardım amacıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri inisiyatif olarak, çalışmayı uygun görmüşler. Bana, sadece, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, bu girişimlerinden kısaca söz etmişlerdi. Ben, gerçekten çok işim olduğu için, arkadaşların bu girişimiyle uzunca bir süre ilgilenmedim. Yeşilordu Örgütü, bir türden gizli bir örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankaradaki yönetim kurulu, önemli ve köklü çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli adamları her tarafa gönderilmiş. Yalnız bir noktayı da belirtmeliyim ki, Yeşilordu örgütüyle uğraşanlar, işin benim bilgim ve olurum ve isteğimle olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim adıma örgütü genişletip güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Kurulmakta olan örgüt sadece ulusal milisler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir amaca yönelmiş.

Örgütün kurucuları arasına, meb'us bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgada gidip gelirken olacak, Çerkez Etem ve kardeşi Teyfik Beyler girmişler. Bundan başka Etem ve Teyfik Bey birliklerinin bütün erleri, Yeşilordunun sanki temeli olmuşlar.

Efendiler, bu girişten sonra, Çerkez Etem Bey ve kardeşlerinin, ilk kez dikkate değer görülmeye başlayan birtakım tutum ve davranışları hakkında yüksek topluluğunuzu aydınlatmak isterim.

Çerkez Etem Bey, bir milis birliğiyle önce Anzavuru kovalamada ve sonra da Düzce ayaklanmasında, başarılı bazı hizmetler yapmış olduğundan Yozgada gitmek üzere Ankaraya getirildiği zaman, hemen herkes tarafından beğenildi ve övüldü. Kendisini abartmalı bir şekilde göklere çıkaranlar da kuşku yok bulunmuştur. Etem Bey ve kardeşlerinin, sonraki davranışlarından, kendilerine yapılan övmelerden kibirlendikleri ve dahası bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor. Etem Bey ve kardeşlerinden Teyfik Bey, Yozgat ayaklanmasını yatıştırmakla Yozgatta uğraştığı sırada, kendine yakın, uzak ne kadar ordu birlikleri ve milis komutanlarımız varsa bunların rütbe ve görevlerine bakmaksızın hepsine birer birer aşağılayıcı ve saldırgan tutum almakta hiç sakınca görmemeye başladı. Çoğu Etem Beyin kişiliğini, niteliğini ve değerini tanımayan komutanlar, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Etem Beyin abartmalı olarak işittikleri hizmetini düşünerek elden geldiğince kendisile çekişmekten çekinmişlerdi. Bundan şımaran Etem ve kardeşi Teyfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığını ve kendilerini herkesin üstünde birer kahraman olduklarını sanmışlar ve bu sanılarını açıktan açığa, korkusuzca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirleri yapılmazsa asılacakları yolu gözdağı da ekliyorlardı. Etem Bey Ankara ve Ankaradaki hükûmet üzerinde de etki yapmayı denemiştir. Sözde Yozgat ayaklanması, Yozgatın bağlı bulunduğu Ankara valisinin kötü yönetiminden çıkmış, bundan dolayı öbür ayaklandırımcılar hakkında uyguladığı cezayı, ki o ceza asarak öldürmekti, Ankara Valisi hakkında da olay yerinde kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgada gönderilmesini istediği An-

Çerkez Etem Bey ve kardeşlerinin ilk kez dikkate değer görülmeye başlayan bir takım tutum ve davranışları

ettiği Ankara Valisi, teşebbüsâtı millîyede fevkalâde hizmet ve fedekârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Beyin, bilhassa bizce, hizmeti takdir olunmuş ve vücudu pek lüzumlu ve nâfi bir zat olduğu malûm idi. İşte böyle bir zâtı, kendi eline, idam sehпасına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri ihraz edebileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Beyi veremezdik ve vermedik. Etem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar gösteremediler. Fakat, Yozgatta, bilhassa meb'uslara; "Ankaraya avdetimde Büyük Millet Meclisi reisini meclis önünde asacağım." yollu tefevvühatı mesmu olmuştur. "Yozgat Meb'usu Süleyman Sırrı Bey de bu tefevvühatı işitenlerdendir." Biz, bütün malûmat ve istihbaratımıza rağmen, bu "kardeşleri" daima şayanı istifade bir halde bulundurmamak cihetini tercih ettik. Bu sebeple, kendilerini idare ettik, Yozgattan sonra Ankara üzerinden Kütahya havalisine gönderdik. Bu meseleye tekrar avdet etmek üzere asıl mevzu ubahsimiz olan Yeşilorduya nakli kelâm edeceğim.

Arzetmiştim ki, heryerde, Yeşilordu teşkilâtını, benim namuma yapıyorlardı. Şahsan tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Beyin, memur bulunduğu Malatyadan gönderdiği bir mektupta; Yeşilordu teşkilâtının mucibi memnuniyetim olabilecek tarzda tevsiya çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberdan müteyakkız olarak, bu hafta cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Derakap lağvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları tenvir ettim. Noktai nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Kâtibi Umumî olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin gayrikabili is'af ve tatbik olduğunu söyledi. Ben, lağvettiririm, dedim. Bunun da gayrikabil olduğunu ve çünkü vaziyetin tahminden daha büyük ve daha kavi olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar, maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yekdiğerlerine söz vermiş olduklarını, bir vaz'ı mahsus ile ifade etti. Vakayi gösterdi ki, biz bu hafta cemiyetin men'i faaliyetine çalıştığımız halde tamamen muvaffak olmadık. Cemiyet rüesasının bir kısmı ki, Reşit, Etem, Teyfik biraderler başta bulunuyorlardı; faaliyetlerine, ve bu defa bittabi, tamamen menfi ve aleyhtarane bir tarzda, devam eylemişlerdir. Eskişehirde çıkarttıkları "Yeni Dünya" gazetesi ile de, fikir ve maksatlarını mütejavizane bir surette neşrettiriyorlardı.

Muhterem Efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre, heyeti aliyenizi biraz şark cephemizle meşgul edeceğim. Fakat, temas edeceğim vaziyete takadüm eden bir safha vardır ki, evvelâ onu izah etmek lâzımgeliyor.

Birinci Büyük Millet Meclisinde Reisisani olan Erzurum Meb'usu Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1336 tarihli bir takrirle Meclisten iki ay müddetle mezuniyet aldı. Dermeyan ettiği mazeret, taabı dimağî neticesi duçar olduğu daimî başağrısı idi. Aynı zamanda, çoktanberi görmediği dairei intihabiyesini de tefiş eylemek arzu ediyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum Meb'uslarından Hüseyin Avni Beyin, kendisine refakat ettirilmesini, hususî olarak benden rica etti. Hüseyin Avni Beyin, Meclisten mezuniyet talep edebilmesi için sarıh bir mazareti yoktu. Kendisini, ben, hususî bir vazifeyi haiz olarak gönderecektim. Bu hususu, 18 Ağustos 1336 da Meclisten rica ettim. Tasvip olundu.

kara Valisi, ulusal girişimlerde olağanüstü yararlılık ve özveri göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Beyin, özellikle bizce, yaptıkları beğenilmiş ve varlığı çok gerekli ve yararlı bir kişi olduğu bilinmekte idi. İşte böyle birini, kendi eline, idam sehпасına vermeye bizi zorlamakla en büyük erk ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Beyi veremezdik ve vermedik. Etem ve kardeşleri bu konu üzerinde fazla direnmediler. Ama, Yozgatta, özellikle meb'uslara; "Ankaraya döndüğümde Büyük Millet Meclisi Başkanını Meclis önünde asacağım." yollu münasebetsiz sözleri duyulmuştur. "Yozgat Meb'usu Süleyman Sırrı Bey de bu münasebetsiz lâfları işitenlerdendir." Biz, bütün duyup bildiklerimize karşın, bu "kardeşleri" hep yararlanılabilir bir durumda bulundurmamak yolunu yeğledik. Bu nedenle, kendilerini idare ettik. Yozgattan sonra Ankara üzerinden Kütahya dolaylarına gönderdik. Bu konuya yeniden dönmek üzere sözü asıl konumuz olan Yeşilorduya getireceğim.

Bilginize sunmuştum ki, heryerde, Yeşilordu örgütlerini, benim adıma kuruyorlardı. Kendisini tanıdığım kişilerden biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Beyin görevli bulunduğu Malatyadan gönderdiği bir mektupta; Yeşilordu örgütünün beni sevindirecek şekilde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haber beni uyandırdı, bu gizli dernek hakkında incelemeler yaptım. Bu derneğin, zararlı bir biçim ve nitelik aldığı kanısına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, gereğini yaptılar. Ama, Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması hakkındaki önerimin yerine getirilemez ve uygulanamaz olduğunu söyledi. Ben, kapattırırım, dedim. Bunun da yapılamıyacağını ve çünkü derneğin durumunun sanıldığından daha büyük ve daha kuvvetli olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna kadar, amaçlarından ayrılmayacakları hakkında birbirlerine söz vermiş olduklarını, özel bir durum takınarak söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz bu gizli derneğin kapatılmasına çalıştıksa da tastamam başaramadık. Dernek ileri gelenlerinin bir kısmı ki, Reşit, Etem, Teyfik kardeşler başta bulunuyorlardı; çalışmalarını, ve bu kez elbette, tamamiyle olumsuz ve bize karşı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Eskişehirde çıkarttıkları "Yeni Dünya" gazetesi ile de, düşünce ve amaçlarını saldırgan bir dille yayımlatıyorlardı.

Muhterem Efendiler, izlemeyi düşündüğüm sıraya göre, yüksek topluluğunuzu biraz doğu cephemizle meşgul edeceğim. Ama, değineceğim durumdan evvel gelen bir evre vardır ki, önce onu açıklamak gerekiyor.

Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Başkan olan Erzurum Meb'usu Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1920 tarihli bir dilekçeyle, Meclisten iki ay süreyle izin aldı. İleri sürdüğü özür, kafa yorgunluğu nedeniyle tutulduğu sürekli başağrısı idi. Aynı zamanda çoktanberi görmediği seçim bölgesinde de incelemeler yapmak istiyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum Meb'uslarından Hüseyin Avni Beyin, kendisiyle birlikte bulundurulmasını, özel olarak benden istedi. Hüseyin Avni Beyin, Meclisten izin isteyebilmesi için belirli bir özrü yoktu. Kendisini, ben, özel bir görevle gönderecektim. Bunu 18 Ağustos 1920 de Meclisten rica ettim. Uygun görüldü.

Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzuruma gidişi ve oradan ortaya attıkları meseleler

Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzuruma gidişi ve oradan ortaya attıkları sorunlar

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin, Erzuruma muvasalatlarını müteakip, Celâlettin Arif Beyden 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1336 tarihlerinde üç şifre telgraf aldım. Bu telgrafnamelere göre; Erzurum ahalisinde hassasiyet ve galeyana varmış.. fakat, Celâlettin Arif Beyin Ankaradan Erzuruma hareketinden haberdar olunca halk intizar vaziyetini almış.. galeyana esbabı da, ordu ambarlarına ve tüfek ve cephaneye ziyana ve süt tevziine müteallik imiş..

Celâlettin Arif Bey, bazı memurların tebdil ve tecziyesi gibi icraatta sürat talep ediyordu. Mevzuubahs memurların tebdil ve tecziyesinde, Erzurum vali vekâletinde bulunan Miralay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, ahali ile müzakerede bulunarak, Adana Vali Sabıkı Nâzım Beyin, Erzurum valiliğine memur edilmesinin takarrür ettirilmiş olduğundan ve Trabzon tarikiyle tebligat yapmalarından ve Nâzım Beyin muvasalatına kadar halkın âraya umumiyesine müracaatle bir vekil intihabından bahsettikten sonra, verilecek cevabı muvafakatle halkın mütezayit galeyanı acilen teskin edilemezse, tahassul edecek netayicin vahametinden tehaşi edilmekte olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafnamesinde, "mesele, Ankara, şikâyeti nazarı itibara almadığından, Ankaradan itimadın zail olması suretine inkılâp edebilecektir." denilmekte idi.

Efendiler, şarktaki kolordumuzda dehşetli fenalık ve suistimalât varmış.. fenalık derecesi okadar tevessü etmiş ki, halkın hamiyetine dokunmuş.. müthiş galeyanını mucip olmuş.. fakat, bu kadar umumî ve gayrikabili teskin galeyanı Erzurumda; ne vali vekili, ne kolordu kumandanı anlamış!.. Böyle bir galeyanın, hiçbir vazifedar, hiçbir alâkadar farıkı olamamış, hükûmeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış.. Maamafih halk, Celâlettin Arif Beyin taabî dimağîden dolayı mezun, Hüseyin Avni Beyin de benim tarafından memur olarak Erzuruma hareketlerinde haberdar olduklarından, hassasiyet ve galeyanlarını zaptetmişler.. Meb'us beylerin muvasalatlarla beraber izhar ediyorlar..

Doğrusu Efendiler; ben, bu malûmata asla inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin birer suretle Ankaradan Erzuruma temin ettikleri seyahatlerini manidar buldum ve hayret ettim. Bilhassa, halkın ârayı umumiyesile vali tayini teklifinin; hukuk profesörlüğü etmiş, kanunşinas tanınmış, Meclisi Meb'usan Riyasetinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Saniyesine gelmiş, Celâlettin Arif Beyden vukubulduğunu görmek hayretimi tezyit etti.

Erzurumda, Büyük Millet Meclisi Reisisanisine, 16/17 Eylül 1336 tarihinde "telgrafnamelerinin Heyeti Vekilede okunduğunu ve bu bapta Cephe Kumandanlığı ile muhabere edilmekte olduğunu" bildirdim. Şark Cephesi Kumandanlığına da, Celâlettin Arif Beyin iş'aratını hulâsa ettikten sonra malûmat ve mütalesasını sordum.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşanın da, 14 Eylül 1336 da benim telgrafımdan evvel yazılmış bir şifre telgrafını, 19 Eylülde aldım. Bu telgrafnamede, "Celâlettin Arif Beyin, Lazistan, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt vilâyetlerini ve Meclisi Alice tensip buyurulacak diğer menatı ihtiva etmek üzere vilâyatı şarkıye valiliğine tayin buyurulmasını arz ve teklif eylerim." denildikten sonra, şu mütaaleat ilâve olunuyordu: "Bu teklifin tasvip ve icrası halinde askerî ve mülkî her iki vazifenin lâyük olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faydasından başka, hini hacette, umuru mühimmeyi müzakere

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin, Erzuruma varışlarından sonra, Celâlettin Arif Beyden 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifre telgraf aldım. Bu telgraflara göre; Erzurum halkında duyarlılık ve kaynaşma varmış.. ama, Celâlettin Arif Beyin Ankaradan Erzuruma gelmekte olduğunu öğrenince halk bekleyişe geçmiş.. kaynaşma nedenleri de, ordu ambarlarına, tüfek ve cephaneye yitirimi ve süt dağıtımına ilişkin imiş..

Celâlettin Arif Bey, bir kısım memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde çabuk davranılmasını istiyordu. Söz konusu memurların değiştirilmek ve cezalandırılmasında, Erzurum vali vekili olan Albay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey halkla görüşerek, Eski Adana Valisi Nâzım Beyin, Erzurum valiliğiyle görevlendirilmesinin kararlaştırılmış olduğundan ve Trabzon yoluyla bildirim yaptıklarından ve Nâzım Beyin varışına kadar kamu oyuna baş vurarak bir vekil seçmekten sözetiktikten sonra, verilecek olur yanıtıyla halkın artan kaynaşması tezelden yatıştırılmazsa, ortaya çıkacak sonuçların ağırlığından ürkülmekte olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafda, "iş, Ankara, yapılan yakınmalara önem vermediği için, Ankaraya güvenin yok olmasına dönüşebilecektir." denilmekte idi.

Efendiler, doğudaki kolordumuzda korkunç kötülükler ve yolsuzluklar varmış.. kötülük o denli yaygınlaşmış ki, halkın yurtseverliğine dokunmuş.. korkunç kaynaşmalara yol açmış. Fakat, bu kadar yaygın ve yatıştırılmaz nitelikteki kaynaşmayı Erzurumda ne vali vekili, ne kolordu komutanı anlamış!.. Böyle bir kaynaşmayı, hiçbir ilgili fark edememiş, hükûmete haber verecek kimse de çıkmamış. Bununla birlikte halk, Celâlettin Arif Beyin kafa yorgunluğu nedeniyle izinli, Hüseyin Avni Beyin de benim tarafımdan görevli olarak Erzuruma gelmekte oldukları haberini aldıklarından, duyarlıklarını ve kaynaşmalarını frenlemişler.. Meb'us beylerin gelmesiyle birlikte açığa vuruyorlar.

Doğrusu Efendiler; ben, bu bildirilenlere hiç inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin birer yoldan Ankaradan Erzuruma gitmeyi sağlamalarını anlamlı buldum ve şaşım. Özellikle, kamu oyuyla vali atama önerisinin; hukuk profesörlüğü yapmış, kanun bilirliliği ile tanınmış, Meb'uslar Meclisi Başkanlığından, Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığına gelmiş, Celâlettin Arif Beyden çıktığını görmek şaşkınlığımı arttırdı.

Erzurumda, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanına, 16/17 Eylül 1920 tarihinde "Telgraflarının Bakanlar Kurulunda okunduğunu ve bu konuda Cephe Komutanlığıyla haberleşilmekte olduğunu" bildirdim. Doğu Cephesi Komutanlığına da, Celâlettin Arif Beyin bildirdiklerini özetledikten sonra bilgi istedim ve ne düşündüğünü sordum.

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Kara Bekir Paşanın da, 14 Eylül 1920 de benim telgrafımdan evvel yazılmış bir şifre telgrafını, 19 Eylülde aldım. Bu telgrafda, "Celâlettin Arif Beyin, Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt illerini ve Yüksek Meclise uygun bulunacak başka bölgeleri kapsayacak şekilde doğu illeri valiliğine atanmasını emrinize sunar ve öneririm." denildikten sonra, şu düşünceler ekleniyordu: "Bu öneri kabul edilir de uygulanırsa askerlik ve sivil yönetimle iki görevin gereken önem ve özenle yapılmasının yararından başka, gerektiğinde, önemle işleri görüşmek ve ivedi olarak gereğini yapmak için

Celâlettin Arif Beyin geniş ölçekte Doğu İlleri Valiliği önerileri

Celâlettin Arif Beyin vâsi mik-yasta Vilâyatı Şarkıye Valiliği teklif ediliyor

ve icabı seriini ifa için millet vekili olarak bir zat daha bulunmuş olur. Maruzatı salifenin Büyük Millet Meclisince lâyük olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak kabul ve tasvip buyurulacağını ümit ve bu hususta zatı samilerinin delâlet ve himmetlerini istirham eylerim. Keyfiyet, hututu esasıyesi itibarile, Celâlettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve müşarileyhçe de muvafıkı hal bulunmuş ise de bu bapdaki kararın Millet Meclisinin tensip ve muvafakatine menut olduğu tabiidir."

Efendiler, ordunun suüstimalinden, ahalinin galeyandan, Erzuruma ârayı umumiye ile vali intihabından ve serian cevabı muvafık verilmezse Ankara ademi itimat hâsıl olacağından bahseden Celâlettin Arif Bey, ordunun kumandanile görüşüyor ve kendisinin vâsi mikyasta vilâyatı şarkıye valiliğini teklif ettiriyor. Ordu Kumandanı da Celâlettin Arif Beyin, binnetice kendi aleyhinde olan şikâyatından bihaber görünüyor. Vaziyeti, maksadı mahsusla tertip olunmuş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası iraesinden hâli telâkki etmek müşkül idi.

Kâzım Kara Bekir Paşanın, 16/17 Eylûl tarihli telgrafına 18 Eylûlde verdiği cevapta: "Celâlettin Arif Beyin iş'ararı, birkaç zatın, Vali Vekili Miralay Kâzım Beyi, mahza Erzurumdan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya müstenittir. Halkın galeyanı ve ârayı umumiye ile vali intihabı hususları, maatteessüf Celâlettin Arif Beyin yanlış bir istikameti tutmalarından başka birşey olduğunu zannetmiyorum. Küçüklerinin, büyüklerinin, bütün şarkın pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize, mevzuubahs şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin muvaffak olamayacaklarını bilmeleri neticesidir..."

Celâlettin Arif Bey, Miralay Kâzım Beyin, Vilâyet Vekâletinden ve Kolordu Kumandanlığı Vekâletinden infikâk ettirilerek Erzurumdan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vilâyet vekâletinden alınması, Dahiliye Vekâletinden emrolunması ve vilâyet vekâletinin bizzat kendileri tarafından, yani Celâlettin Arif Bey tarafından, deruhde edilmese mümkün olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Beyin, Erzurumdaki gayriresmî vaziyetinin nüfuzunu kırabileceğini zannederim. Derhal Erzurum Vali Vekâletini deruhde buyurması, başladıkları işin sükûnetle ve muvaffakiyetle hitama erdirilmesi için, elzemdir. Bilâhare tasvip buyurulursa, vilâyatı şarkıye müfettişliğine veya valiliğine tayin buyurulur. Her halde bahis buyurdıkları galeyan ve hassasiyetin, kendi teşrifleri üzerine intizar vaziyetine geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözün kemali ehemmiyetle kabul edildiğini gören zatın cür'etkâr ifadeleri diye telâkki ediyorum..."

Kâzım Kara Bekir Paşanın, 14 ve 18 Eylûl tarihli telgraflarına, 20 Eylûlde verdiğim cevapta "Büyük Millet Meclisi azalığıle memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemeyeceği" hakkındaki 5 Eylûl 1336 tarihli kanununun maddei mahsusasını aynen yazdıktan sonra, "Celâlettin Arif Beyin Erzurum Valiliğine tayini gayrimümkündür. Meb'usluktan istifa eylediği takdirde, vilâyeti mezkûreye tayini Heyeti Vekileye teklif olunabilir." dedim.

Halbuki, Efendiler; Kâzım Kara Bekir Paşanın, son telgraf tarihi olan 18 Eylûl günü bizim, 20 Eylûlde bildirdiğimiz kanunun hükmüne münafi olan vaziyet, Erzurumda alınmış imiş...

millet vekili olarak bir kişi daha bulunmuş olur. Yukarıdaki dileğimizin Büyük Millet Meclisince gereken önemle dikkate alınarak kabul olunup onaylanacağını umar ve bu konuda yüksek kişiliğinizin aracılığı ve yardımlarınızı dilerim. Bu iş, ana çizgilerile, Celâlettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve onun tarafından da duruma uygun bulunmuş ise de bu konudaki kararın Millet Meclisinin kabul etmesine ve uygun bulmasına bağlı olduğu kuşkusuzdur."

Efendiler, ordunun yolsuzluğundan, halkın kaynaşmasından, Erzuruma kamu oyu ile vali seçilmesinden ve ivedilikle olur yanıtı verilmezse Ankara güvensizlik doğacağından söz eden Celâlettin Arif Bey, ordunun komutanıyla görüşüyor ve kendisinin geniş sınırlı doğu illeri valiliğine getirilmesini öneriyor. Ordu Komutanı da Celâlettin Arif Beyin, böylece kendisini kötüleyen yakınmalarından habersiz görünüyor. Bunları, özel amaçla düzenlenmiş bir oyun ve aynı zamanda bir aymazlık görünümü saymamak zor idi.

Kâzım Kara Bekir Paşanın, 16/17 Eylûl tarihli telgrafına 18 Eylûlde verdiği karşılıkta: "Celâlettin Arif Beyin bildirdikleri, birkaç kişinin, salt Vali Vekili Albay Kâzım Beyi, Erzurumdan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın kaynaşması ve kamu oyu ile vali seçilmesi konuları, ne yazık ki Celâlettin Arif Beyin yanlış bir yol tutmasından başka bir şey olduğunu sanmıyorum. Küçüklerinin, büyüklerinin, bütün doğunun pek çok saygı ve güvenini kazanan bana, sözü edilen bu yakınmaların yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarı sağlamayacaklarını bilmeleri sonucudur..."

Celâlettin Arif Bey, Albay Kâzım Beyin, Vali Vekilliğinden ve Kolordu Komutanlığı Vekilliğinden alınarak Erzurumdan uzaklaştırılmasını bana önerdi. Vali vekilliğinden alınmasının, İçişleri Bakanlığının emri ile ve vali vekilliğinin kendisi tarafından, yani Celâlettin Arif Bey tarafından, üstlenilmesiyle olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Beyin, Erzurumda, görevlendirilmemiş durumda bulunmasının, söz geçirme gücünü kırabileceğini sanırım. Gecikmeden Erzurum Vali Vekilliği görevini üstlenmesi, başladıkları işin dinginlikle ve başarıyla sonuçlandırılması açısından, çok gereklidir. Daha sonra uygun görülürse, doğu illeri müfettişliğine veya valiliğine atarsınız. Her halde sözünü ettikleri kaynaşma ve duyarlılığın, kendisi buraya geldikte bekleme durumuna geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözü, önemle karşılandığını gören birinin, densizce bir sözü sayıyorum..."

Kâzım Kara Bekir Paşanın, 14 ve 18 Eylûl tarihli telgraflarına, 20 Eylûlde verdiğim karşılıkta "Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluğun bir kişi üzerinde aynı zamanda bulunamayacağı" hakkındaki 5 Eylûl 1920 tarihli kanunun ilgili maddesini olduğu gibi yazdıktan sonra, "Celâlettin Arif Bey Erzurum Valiliğine atanamaz. Meb'usluktan ayrılırsa, o valiliğe atanması Bakanlar Kuruluna önerilebilir." dedim.

Oysa, Efendiler; Kâzım Kara Bekir Paşanın, son telgraf tarihi olan 18 Eylûl günü bizim, 20 Eylûlde bildirdiğimiz kanunun hükmüne aykırı olan durum, Erzurumda alınmış imiş...

Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum Vali Vekili oluyor

Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum Vali Vekili oluyor

Bu mugayiri kanun hareketten, aynı zamanda yeni Türkiyenin Adliye Vekili bulunan Celâlettin Arif Beyin, 18 Eylülde yazıp 21 Eylülde aldığım telgrafnamesile haberdar edildim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan, Adliye Vekilinin telgrafi aynen şudur:

Erzurum, 18 Eylül 1336

Ankarada Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kâzım Paşa Hazretlerine şeref mevrut telgrafnamei samileri üzerine, müşarileyh ile mesaili maruza hakkında mufassalan görüştük. Paşa, ahvalin vahametini anlamak istemiyorlar ve maiyetinde bulunan zevat, her veçhile himaye oluyor. Efkârı umumiyedeki galeyânın bir an evvel teskini için esliha ve mühimmat ve levazımı saire ile kilisede mervi süüstimalâtı ciddi bir surette tahkik ve mütecasirlerini pençei kanuna teslim edebilmek için, ammenin mazharı hümrleti olan 9 uncu Fırka Kumandanı Halit Beyin memur buyurulmasını istirham eylerim. Ordu hesabâtının teftişi de lâzım geldiğinden vesaiti seria ile bir maliye müfettişinin izanı menutu reyî devletleridir. Kâzım Paşadan şimdî aldığım bir tezkerede evvelce vilâyet vekâletinden bilâkaydışart çekilmeye karar veren Miralay Kâzım Bey, tebdili fikir ederek vekâleti benzenize veya Dahiliye Vekâletinden tayin olunacak bir vekile devredeceğini batezkere beyan etmiş ve mumaileyhin devamı vekâleti de, mahzurlu ve muhataralı görülmüş olduğundan şu bir iki gün zarfında ahvalin nezaketi ve memlekette muhtemel olan hercümerce meydan verilmemek üzere bizzarure dahiliyeden gelecek emre intizaren bizzat vekâleti kabul mecburiyetinde kaldım. Erzurum ahalisince, vekâleti arzu olunan rüfekadan Hüseyin Avni Beye tevdiî vekâlet buyurulması müsterhamdır. Dermeyan eylediğim işbu tekâlîf sayesinde, efkârı umumiye teskin olunabileceğinden icrayı icabı reyî devletlerine menuttur.

Adliye Vekili Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi Reisisanisi ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyin bu tarzı hareket ve işaret, bizim için anlaşılabilir bir muamma halini aldı. Vaziyet çok mühim ve nazik idi. Bu ehemmiyet ve nezaketin sebebi bence, Celâlettin Arif Beyin ve beraber hareket ettiği rüfekasının, teminini tahayyül ettikleri muzmerrat ve maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri emrivaki değildi. Hayatının mühim bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiş, ihtilâller ve bu inkulâplar içinde puyan olagelmüş insanlar için, bu gibi ufaktefek zühûratın mukabil tedabirini bulup tatbik etmekte, vehim ve teenni edileceğini zannedenlerin aldanacaklarına şüphe yoktur.

Filhakika, vaziyet çok mühim ve çok nazik idi, çünkü o günlerde şark cephesinde Ermenistana artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedabir almakta idik. Şark Cephesi Kumandanına da icap eden evamir ve talimat verilmişti. Şarka, ileri tevcih edilen ordunun arkasında, hükûmetin Adliye Vekili, gûya o ordunun hırsızlığını, mensuplarının suüstimal erbabından bulduklarını meydana çıkarmak için, vilâyet vali vekili sıfatını gayrikanuni iktisap etmeği çare ve yegâne tedbir buluyor.

Erzurumdan, cepheye karargâhına gitmiş bulunan cephe kumandanı, nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki:

Celâlettin Arif Beyefendinin Vilâyatı Şarkiyeye Valii Umumiliğine tayini hakkında, Zati Devletlerine mukaddema vaki olan teklifim benzenize ihsas edilmiş ve tarafımdan samimî telâki olunmuş bir fikrin neticesi idi. Erzurum hakkında, Celâlettin Arif Beyin, teşebbüsât ve müraacaati ile hakikat inkişaf etmiş olduğundan, müşarileyhin Valii Umumiliğe tayinindeki teklifimden bittabi sarfinazar eylediğim maruzdur. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Kara Bekir.

Erzurum Vilâyeti Vekâletini deruhde eden Büyük Millet Meclisi Reisisanisinden de aynı tarihli, yani 22 Eylül 1336 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki: "Eslaha ve mühimmat ve erzak ve emvali metrukede vukubulan

Kanuna aykırı bu davranışı, aynı zamanda yeni Türkiyenin Adalet Bakanını bulunan Celâlettin Arif Beyin, 18 Eylülde yazılıp 21 Eylülde aldığım telgrafından öğrendim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan, Adalet Bakanının telgrafi şudur:

Erzurum, 18 Eylül 1920

Ankarada Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kâzım Paşa Hazretlerine sizden gelip ona onur veren yüksek telgraf üzerine kendisiyle bilginize sunulan konular hakkında enine boyuna görüştük. Paşa, durumun ağırlığını anlamak istemiyor ve emrinde bulunan kişiler, her yönden korunuyor. Kamudaki kaynaşmayı bir an önce yatıştırmak için silâh ve cephaneye öteki gereçler ile kilisede olduğu söylenen yolsuzluklar önemle soruşturulmak ve buna cesaret edenleri kanuna teslim edebilmek için, kamunun saygısını kazanmış olan 9 uncu Tümen Komutanı Halit Beyin görevlendirilmesini dilerim. Ordu hesaplarının incelenmesi de gerektiğinden ivedilikle bir maliye müfettişinin gönderilmesi yüksek emirlerinize bağlıdır. Kâzım Paşadan şimdî aldığım bir yazıda önceden vali vekilliğinden kayıtsız şartsız çekilmeye karar veren Albay Kâzım Bey, düşüncesini değiştirerek vekilliği bana veya İçişleri Bakanlığınca atanacak bir vekile bırakacağını yazıyla bildirmiş ve onun vekilliğinin sürmesi de, sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan şu bir iki gün içinde durumun güçlüğü ve memlekette çıkması olası bulunan kargaşaya meydan verilmemek için istemiye istemiye içişlerinden gelecek emre kadar vali vekilliğini kendim kabul etmek zorunluğunda kaldım. Erzurum halkınca, vali vekili olması istenen arkadaşlardan Hüseyin Avni Beye vekâlet verilmesini dilerim. Yaptığım bu öneriler sayesinde, kamu oyu yatıştırılabileceğinden gereğinin yapılması emirlerinize bağlıdır.

Adalet Bakanı Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Beyin bu davranışı ve yazısı, bizim için anlaşılabilir bir bilmece oldu. Durum çok önemli ve tehlikeliydi. Bu önem ve tehlikenin nedeni bence, Celâlettin Arif Beyin ve beraber işbirliği yaptığı arkadaşlarının, gerçekleştirilmeyi tasarladıkları gizli işler ve bu amaçla takındıkları tavır ya da yaptıklarını sandıkları olup bitti değildi. Hayatının önemli bir bölümünü savaş alanlarında geçirmiş, ayaklanmalar ve devrimler içinde koşagelmüş insanların, bu gibi ufaktefek olayların karşı önlemlerini bulup uygulamakta, kuşkulunıp ağır davranacağını sananların aklanacakları kuşku götürmez.

Gerçekten, durum çok önemli ve çok tehlikeli idi, çünkü o günlerde artık doğu cephesinde Ermenistana saldırma kararı vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve önlemler almakta idik. Doğu Cephesi Komutanına da gerekli emirler ve direktifler verilmişti. Doğuya, ileriye yönlendirilmiş olan ordunun arkasında, hükûmetin Adalet Bakanı, sanki o ordunun hırsızlığını, orduda bulunanların yolsuzluk yapan kişilerden olduklarını ortaya çıkarmak için, ilin vali vekilliğine kanuna aykırı olarak bürünmeyi çıkar yol ve tek önlem sayıyor.

Erzurumdan, cepheye karargâhına gitmiş bulunan cephe komutanı, en sonunda 22 Eylül tarihinde diyor ki:

Celâlettin Arif Beyefendinin Doğu İlleri Genel Valiliğine atanması hakkında, size daha önce yapılmış olan önerim bana kapalı bir şekilde söylenmiş ve benim de içtenlikle karşılamış olduğum bir düşüncenin sonucuydu. Celâlettin Arif Beyin girişimi ve başvurusu üzerine, gerçek ortaya çıkmış olduğundan, kendisinin, Erzurum hakkında Genel Valiliğe atanması önerimden elbette caydığını bilginize sunarım. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Kara Bekir.

Erzurum Vali Vekilliğini üstlenen Büyük Millet Meclisi İkinci başkanından da aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki: "Silah ve cephaneye ve yiyecek ve sahipsiz bırakılmış.....yapılan

Şark cephesinde Ermenistana taarruz kararı verdiği-miz sırada

Celâlettin Arif Beyin ulti-matomu

Doğu cephesinde Ermenistana saldırı kararı verdiğimiz sırada

Celâlettin Arif Beyin ulti-matomu

suiistimalât ve gayrikanuni ve namahdut tekâlif ahzı, kanunsuz tahakküm ve tecebbür, halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş.. **Erzurumun emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düşerek artık kendi ellerile idare edilmeleri lüzumunu, yegâne çarei necat ve halâs addeylemiş olduğu bir zamanda buraya geldik. Kara Bekir Paşanın da hareketi, menafis memlekete tevafuk etmedi. Bu sebeple, alenen yapılan fenalıklara, hemen nihayet vermek ve müsebbiplerini tecziye etmek lüzumunda ahali müttefikân ısrar etti. Emniyetbahş tedabirin acilen ittihazı talebi ve vilâyet vekâletini bizzat kabul etmeğlim, Paşa da dahil olduğu halde ahali tarafından istirahat olundu. Vekâleti Hüseyin Avni Beye tevdi lüzumunu yazmıştım."** Memleketin kendilerinden addederek emniyet gösterdikleri **Meb'us Hüseyin Avni Beyin yirmi dört saate kadar tebliği memuriyeti.. Celâlettin Arif"** (Ves. 258).

Muhterem Efendiler; halkın kendi elile kendini idare etmesi prensipini ortaya koyan bizdik. Fakat, bundan, her vilâyetin veya her muntakanın, ayrı ayrı birer idare teşkil etmesini, asla kastetmedik. Maksadımızı, Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde sarîh ifade ettik.

Meclisin de kabul ettiği maksat ve gayemiz, iradei millîyenin yegâne tecelîgâhı olan Millet Meclisinin, umum vatanın mukadderatına vâzuulyet olduğu suretinde ifade olundu.

Bu Meclisin rüesasından biri ve Heyeti İcraiye vekili, hem de Adliye Vekili olan zatın, orduda veya herhangi bir yerde kanuna mugayir bir hareketi meydana çıkartmak ve müsebbiplerini pençei kanuna tevdi etmek için tevessül edeceği tedbir birtakım sebükmağzana uyararak çok yakından tanıdığım cidden vatanperver Erzurum hemşerilerimin asla muvafakat edemeyecekleri isyankâr bir vaziyet almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Beyin 24 saate kadar vali vekâletine tayinini talep ediyor. Bu ultiatomun manası var mıydı ?

Celâlettin Arif Bey, bu teklifini, Kâzım Kara Bekir Paşaya da yapmış.. Kâzım Kara Bekir Paşa, ona demiş ki: "Hüseyin Avni Bey, ihtiyat müllâzimi olarak sahnelerde zabitanı eylendiren.. hiçbir memuriyette bulunmamış vasat bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak hükûmeti oyuncak yapmak istemek olur."

Efendiler, Celâlettin Arif Beyin ultiatomuna verdiğim cevap aynen şu idi: **Şifre Tehir edilemez Numara 388** **Ankara, 23/9/1336**

Erzurumda Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyefendiye

C: 22/9/1336 şifreye: İlk telgrafnamenizi ehemmiyetle nazarı dikkate almış ve bu hususta Şark Cephesi Kumandanlığı ile muhabere edilmekte olduğunu yazmıştım. Müşarileyh kumandanlıkça icabı ahavalın yapılacağı pek tabii idi. Buna rağmen, tevali eden gayrikanunî ve gayrimusîp teklîfat ve teşebbüsünüz Heyeti Vekilece mucibi istiğrap olmuştur. Dahiliye ve Müdafaa-i Millîye Vekâletlerince makamata aidesine tebligatı lâzîmede bulunulmuştur. Zâtî âlilerinin, Heyeti Vekilenin lüzum gördüğü izahatı vermek ve icap ederse Meclis huzurunda da izahatta bulunmak üzere Ankaraya hemen avdetiniz lâzımdır.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşa, 22 Eylül 1336 tarihli bir şifresinde, şu malûmatı veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankarada iken, müşarileyh ile bazı külâh kapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Meselâ, Hüseyin Avni Bey, Erzurum valisi olacak... Celâlettin Arif Bey, şark vilâyetlerinin valii umumisi olacak.

yolsuzluklar ve kanuna aykırı ve sınırsız vergiler alınması, kanunsuz baskı ve zorbalık, halkın hislerini büsbütün incitmiştir. **Erzurumun güvensiz ve umutsuz bir duruma düşerek artık kendi elleriyle yönetilmeleri gereğini, tek esenlik ve kurtuluş yolu saymış olduğu bir zamanda buraya geldik. Kara Bekir Paşanın da yaptıkları, ülke yararlarına uymadı.** Bu nedenle, açıktan açığa yapılan kötülöklere, hemen son vermek ve suçlularını cezalandırmanın gerekliliğinde halk hep birlikte direndi. Güven verici önlemlerin ivedi olarak alınması isteği ve vali vekilliğini benim üstlenmeğlim, paşa ile birlikte halk tarafından rica edildi. Vali vekilliğinin Hüseyin Avni Beye verilmesi gerektiğini yazmıştım. Memleketin kendilerinden sayarak güven gösterdikleri Meb'us **Hüseyin Avni Beyin görevlendirildiğinin yirmi dört saate kadar bildirilmesi.** Celâlettin Arif (Belge 258).

Muhterem Efendiler; halkın kendi elile kendini yönetmesi ilkesini ortaya koyan bizdik. Ama bunda, her ilin ya da her bölgenin, ayrı ayrı birer yönetim birimi haline gelmesi, amacını hiç gütmedik. Amacımızı, Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde açıkça söyledik.

Meclisin de kabul ettiği amaç ve ereğimiz, ulus iradesinin belirlediği tek yer olan Millet Meclisinin, bütün yurdun kaderini elinde bulundurduğu biçiminde saptandı.

Bu Meclisin başkanlarından biri ve Bakanlar Kurulundaki bir vekili, üstelik Adalet Bakanı olan kişinin, orduda veya herhangi bir yerde kanuna aykırı bir davranışı ortaya çıkartmak ve buna neden olanları kanuna teslim etmek için tutacağı yol birtakım beyinsizlere uyararak çok yakından tanıdığım gerçekten yurtsever olan Erzurum hemşerilerimin hiç doğru bulamayacakları bir ayaklanma durumu almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Beyin 24 saate kadar vali vekilliğine atanmasını istiyor. Bu ultiatomun anlamı var mıydı?

Celâlettin Arif Bey, bu önerisini, Kâzım Kara Bekir Paşaya da yapmış. Kâzım Kara Bekir Paşa, ona demiş ki: "Hüseyin Avni Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren.. hiçbir görevde bulunmamış orta kıratta bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak hükûmeti oyuncak yapmak istemek olur."

Efendiler, Celâlettin Arif Beyin ultiatomuna kelimesi kelimesine şu karşılığı verdim:

Şifre Geciktirilemez Sayı 388

Ankara, 23/9/1920

Erzurumda Adliye Bakanı Celâlettin Arif Beyefendiye

K: 22/9/1920 şifreye: İlk telgrafınızı önemle dikkate almış ve bu konuda Doğu Cephesi Komutanlığı ile haberleşilmekte olduğunu yazmıştım. Elbette adı geçen komutanlıkça gereği yapılacaktı. Buna karşın, sürüp giden kanunsuz ve uygunsuz öneri ve girişimlerin Bakanlar Kurulunca şaşırtıcı olarak karşılanmıştır. İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarınca ilgililere gerekli bildirimler yapılmıştır. Sizin, Bakanlar Kurulunun gerekli bulduğu açıklamaları yapmak ve gerekirse Meclise de açıklamada bulunmak üzere Ankaraya hemen dönmeniz gereklidir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşa, 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde, şu bilgiyi veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankarada iken. kendisiyle bazı külâh kapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Örneğin, Hüseyin Avni Bey, Erzurum valisi olacak. Celâlettin Arif Bey, doğu illerinin genel valisi olacak...

Celâlettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Beyi bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mana ifade etmiyor. Halit Beyin Miralay Kâzım Beyle arası pek iyi olmadığından, Kâzım Bey aleyhine kendisine bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali namı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Beyin vali vekâletine inhasını işitenler meyus oluyorlar ve öğreniyorlar. Hulâsaten arzedeğim ki, Erzurum Meb'usu Necati Beyin biraderi olup ahiren Maarif Müdürlüğüne tayin olunan Mithat Bey, Bolşevikliği, memleketin iş beceremiyenlerin mevki kapması tarzında telâkki ettiğini zannediyor. Bu zat, menfaatperest olduğundan ekseriyet tarafından pek sevilmmez. Halk hükûmeti meselesinde, bendenizi müsait bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle muhabere ederek işin daha evvelden tertip ve tasvip edildiğini zannediyorum.

Efendiler, Celâlettin Arif Beyi Ankara'ya davet eden 23 Eylûl tarihli telgrafnamem, 24 Eylûl tarihli şedidülmeal bir telgrafname ile karşılandı. Bu telgrafname Meclis Riyaseti Makamına hitaben yazılmış idi. "Heyeti Vekilede ve Büyük Millet Meclisinde kıraat olunacaktır" ihtarını da ihtiva ediyordu (Vesika 259). Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, gayrıkunanû ve gayrimusip kelimelerini alarak, Celâlettin Arif Bey Erzurumdaki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. Bu mu gayrıkunanû'dur? bu mu gayrimusiptir? diyerek kendini müdafaa ediyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu bilmünasebe verilen malûmattan anlaşıldığı için hangisinin gayrıkunanû olmadığını ve hangisinin gayrimusip bulunmadığını, takdir etmek güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey "gayrıkunanû ve gayrimusip teklifin benden sudur eylemeyeceğine Heyeti Vekilenin kail olmasını beklerdim." dedikten sonra, "aranızda müddeayatımı takdir edecek arkadaşlarım mevcut olacağına kaniim." ifadesile, kendisini takdir edebilenin kendisinin eşi arkadaşı olmak mahiyetinde bulunmakla ancak mümkün olabileceği hakikatini ityan ediyordu. Celâlettin Arif Bey, dairei intihabiyesini teftiş etmeksizin, Ankara'ya "muavedet" edemeyeceğini de bildiriyordu.

Efendiler, ben de İstanbula avdet edemeyeceğimi İstanbul hükûmetine Erzurumdan bildirmiştim. Eğer, mahalli davet ve sahibi davet aynı olsaydı, insanın, adeta, garip bir nazire yapılmakta olduğuna hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şerait, büsbütün başka olduğuna göre, İstanbulun davetine karşı bana ağuşu vefa ve fedakârisini açmış olan kahraman Erzurum ahalisinin, bu ağuşu samimiyeti suüstimal edebileceğine asla ihtimal vermedim.

Hatta, Efendiler; 28 Eylûl 1336 tarihinde Erzurum ahalisi murahhasları namile memurîn ve ahaliden elli imza ile aldığım telgrafname dahi, bu kanaati mi ihlâl etmedi. Gerçi telgraf, çok düriüst ve isyankâr idi. Fakat, imzaların kısmı küllisi, Celâlettin Arif Beyin vali vekilliği ettiği vilâyet memurlarının idi. Bilhassa istinaf azasından olup Celâlettin Arif Bey tarafından polis müdiriyeti vekâletine tayin edilen zatın imzası bu telgrafnamenin, nasıl çirkin bir zihniyetin mahsulü olabileceğine medarı hüküm addedilemez midir? Bu telgrafnamenin, Maarif Müdürü Mithat Beyin evinde toplanan birtakım kimseler tarafından tertip edildiğini anlamak hususu gecikmedi.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, tekliflerini bir taraftan, Erzurum Heyeti Merkeziye Reisi Tefvik imzasile, "Celâlettin Arif Beyefendinin vaki iş'arı veçhile muamele ifasını kat'iyetle talep ederiz." diye teyit ettirirken bir taraftan da, gûya, Ankara ile şifreli muhaberelelelele birtakım işler yapılmak ve teşebbüsün ne tesir yaptığı anlaşılmalı isteniyordu.

Celâlettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor ya da daha karar vermedim, pek akıllıdır, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Beyi bana önermeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkında direnişinin başka anlamı yok. Halit Beyin Albay Kâzım Beyle arası pek iyi olmadığından, Kâzım Beye karşı kendisine bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali adı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Beyin vali vekilliğine önerildiğini işitenler umutsuz oluyorlar ve öğreniyorlar. Özel olarak bilginize sunayım ki, Erzurum Meb'usu Necati Beyin kardeşi olup son zamanlarda Millî Eğitim Müdürlüğüne atanan Mithat Bey, Bolşevikliği, memleketin iş beceremiyenlerin mevki kapması yolunda anladığını sanıyor. Bu kişi, çıkarına düşkün olduğundan halkın çoğunluğunca pek sevilmmez. Halk hükûmeti konusunda, beni elverişli bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle haberleşerek işin daha önceden düzenlenip onaylandığını sanıyorum.

Efendiler, Celâlettin Arif Beyi Ankara'ya çağırın 23 Eylûl tarihli telgrafıma, 24 Eylûl tarihli sert bir telgrafıma karşılık verildi. Bu telgraf Meclis Başkanlığı makamına yazılmış idi. "Bakanlar Kurulunda ve Büyük Millet Meclisinde okunacaktır" diye hir uyarma da vardı (Belge 259). Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, kanunsuz ve uygunsuz kelimelerini alarak, Celâlettin Arif Bey Erzurumdaki girişim ve önerilerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. Bu mu kanunsuzdur? bu mu uygunsuzdur? diyerek kendini savunuyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu yeri geldiğinde verilen bilgilerden anlaşıldığı için hangisinin kanunsuz olmadığını ve hangisinin uygunsuz bulunmadığını, kavramak güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey, "kanunsuz ve uygunsuz önerinin benden gelmeyeceğine Bakanlar Kurulunun inanmış olmasını beklerdim." dedikten sonra, "aranızda iddialarımın değerini bilecek arkadaşlarım bulunacağına inanıyorum." sözlerle, kendisinin değerini bilmemin ancak kendisinin eşi, arkadaşı olmak niteliğinde bulunmakla olabileceği gerçeğini ileri sürüyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim bölgesini incelemeyen, Ankara'ya dönmeyeceğini de bildiriyordu.

Efendiler, ben de İstanbula dönemeyeceğimi İstanbul hükûmetine Erzurumda bildirmiştim. Eğer, çağırısı yeri ve çağırısı sahibi aynı olsaydı, insanın, san-ki, tuhaf bir benzetme yapılmakta olduğu kanısına varacağı gelebilirdi. Ama, koşullar, bambaşka olduğuna göre, İstanbulun çağırısı karşısında bana vefa ve özveri kullanesini açmış olan kahraman Erzurum halkının, bu içtenlik sinesini kötüyeye kullanabileceğini hiç olası görmemişim.

Dahası, Efendiler, 28 Eylûl 1920 tarihinde Erzurum halkının delegeleri adı altında görevlilerden ve halktan elli imza ile aldığım telgraf bile, bu kanımı değıştirmedir. Gerçi telgraf, çok kaba ve karşı gelici idi. Ama, imzaların çoğunluğu, Celâlettin Arif Beyin vali vekilliği ettiği il memurlarının idi. Özellikle istinaf mahkemesi üyelerinden olup Celâlettin Arif Bey tarafından polis müdür vekilliğine atanan kişinin imzası bu telgrafın, nasıl çirkin bir düşünce- nin ürünü olabileceğine yeter kanıt sayılamaz, mıydı? Bu telgrafın, Eğitim Müdürü Mithat Beyin evinde toplanan birtakım kimseler tarafından düzenlendiğini anlamamız gecikmedi.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, önerilerini bir yandan, Erzurum Merkez Kurulu Başkanı Tefvik imzasile "Celâlettin Arif Beyefendinin bildirdiği yol- da işlem yapılmasını kesinlikle isteriz." diye destekletirken bir yandan da, söz- de, Ankara ile şifreli yazışmalarla birtakım işler yapılmak ve girişimin ne etki yaptığı anlaşılmalı isteniyordu.

Ankara Maarif Vekâletine Erzurum, 21/22, 9/1336

Erzurum Meb'usu Necati Beye:

Mümkünse, Sıhhiye Müdüriyetine Merkez Tabibi Doktor Salim Beyin tayinine himmet olunması muvafıktır. Bundan evvelki inhaların ciddiyetten âri bulunduğu, tahsisatımızı mutlaka alarak Ziraat Bankasından havale veriniz. Meclise yazılmıştır (Hüseyin Avni).

Maarif Müdürü Mithat

Ve badehu:

Maarif Vekâletine Erzurum, 22/9/1336

Rıza Nur Beyefendiye:

Şimdiye kadar yazdığım mesailden ne netice hâsıl oldu. Heyeti Vekilede bu mesele hakkında ne cereyan eyledi? Lûtfen beni malûmattar etmenizi rica ile gözlerinizden öperim (Celâlettin Arif).

Maarif Müdürü Mithat

Ve badehu:

Gayet müstaceldir. Ankarada Maarif Vekâletine Erzurum, 25/9/1336

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:

Ermenileri tedip maksadile Haziranda seferberlik ilân olunarak üç yüz beşe kadar tah-tu silâha davet olunmuş dokuz bini muharip ve on üç bini gayrumuharip ki cem'an yekân yirmi iki bin askerle zabitan ailesi işşeleri hemen Erzurum vilâyeti ahalisine tahmil olunarak şu zamanda tekâlifi harbiye suretile bir buçuk milyon liralık erzak ve mevaşi ve vesaiti nakliye alınmıştır. Halk, maksadın ulviyetini takdir etmesine mebni bu kadar fedekârlık etikten sonra Çiçerin'in malûm mektubu hareketi askeriyeyi akim bırakması ve Ermenilerin bundan cesaret alarak ahaliî islâmîyeye mezalim yaparken ordunun Ermeni ve Bolşevik ittifakını ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızullar ile matlûp derecede anlaşılammaması ve bunlarla beraber Celâlettin Arif Beyin yazdığı suistimallere meydan verilmesi pek fena tesir yaparak halkı kıyam ve dinsizliğe sevk etmiştir. Şark ahvalini idare edebilmek kudreti, Kâzım Paşada olmadığı cihetle buranın ahvali siyasîye ve askerîyesini Ermenilere mukabele edecek kıyasette iyi idare edebilecek muktadir ve aynı zamanda salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir heyetin vücudu elzemdir. Şimdiye kadar kıymetli zamanlar Ankarada dosyası mevcut manasız muhaberat ile geçmiş, belki de birçok fırsatlar kaybolmuştur. Diğer taraftan Erzurumun mevsim itibarile müşkül zamanları geldi. Ordunun muhafazası zarurî olup halbuki elbise ve işş hususunda pek ziyade zaruret çekilmektedir. Memurini askerîye ve mülkiye dört aydanberi maaş almamakta ve masarifatı askerîye için yeni tekâlifte bulunmayı tasavvur ediyorlarsa da ahalinin kudretini bilmiyorlar. Kat'iyen müsait değildir. Hükûmeti merkeziye pek bigâne ve civar elviye, bhusus Harput vilâyeti bütün lakayt, hiç alâka göstermemektedir. Bu gibi muamelât hakkında hükûmetten, icap ederse, namuna meclisinizden de istizahta bulununuz ve ordunun ihtiyacatını oraca kat'iyen temin ederek sonra geliniz. Vilâyati şarkîye hakkındaki ajansa çok inanmadım, imza. Hüseyin Avni

Maarif Müdürü Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Beyin, Heyeti Vekile arasında müddeiatını takdir edeceğini zannettiği ve makamının şifresinden istifadeye kıyam eylediği zat da, kendisinin mahremi olmak istememiş ve Meclis Riyasetini haberdar eylemiştir.

Efendiler, kırk elli kişinin, bütün Erzurum ahalisi namuna telgraf çekmek suretile oynanmak istenen oyunun, yine Erzurum ahalisi tarafından, halkın Büyük Millet Meclisi Hükûmetine sadakat ve fedekârlık hissiyatile meşbu olduğuna dair gelen telgrafla mahiyeti anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, Ermenistan seferinde en nihayet Büyük Millet Meclisi ordusunun muzaffer olduğunu gözlerle gördükten sonra, yani avdet tebligatını aldığından kırk yedi gün sonra Erzurumdan harekete karar mecburiyetine kani olmuştu. Maahaza hareketini şu telgrafla Mecliste tepşir ettiriyordu:

Ankara Eğitim ve Öğretim Bakanlığına Erzurum, 21/22, 9/1920

Erzurum Meb'usu Necati Beye:

Mümkünse, Sağlık İşleri Müdürlüğüne Merkez Tabibi Doktor Salim Beyin atanması- na çalışırsanız uygun olur. Bundan evvelki önerilerin ciddi olmadığı, ödeneğimizi kesinlik- le alarak Ziraat Bankasından gönderiniz. Meclise yazılmıştır. (Hüseyin Avni)

Eğitim ve Öğretim Müdürü Mithat

Ve ardından:

Eğitim ve Öğretim Bakanlığına Erzurum, 22/9/1920

Rıza Nur Beyefendiye:

Şimdiye kadar yazdığım işlerden ne sonuç çıktı. Bakanlar Kurulunda bu iş hakkında neler oldu? Lütfen bana bilgi vermenizi rica ile gözlerinizden öperim. (Celâlettin Arif)

Eğitim ve Öğretim Müdürü Mithat

Ve ardından:

Çok İvedidir Ankara Eğitim ve Öğretim Bakanlığına Erzurum, 25/9/1920

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:

Ermenileri yola getirmek amacıyla seferberlik ilân olunarak binsekizyüzsensendokuz doğumlulara kadar askere alınmış dokuz bini savaşı ve on üç bini savaşı olmayan ki toplam yirmiiki bin erle subay ailesinin beslenmesi hemen Erzurum ili halkına yüklene- rek şu zamanda savaş vergisi yoluyla bir buçuk milyon liralık yiyecek ve hayvan ve taşı aracı alınmıştır. Halk, amacın ululuğunu bildiğinden bu kadar özveri yaptıktan sonra Çiçerin'in bilinen mektubunun savaşı durdurması ve Ermenilerin bundan cesaret alarak Müslüman halkın canını yakarken ordunun Ermeni ve Bolşevik birleşmesini ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızullar ile istenildiği kadar anlaşılammaması ve bunlarla birlikte Celâlettin Arif Beyin yazdığı yolsuzluklara meydan verilmesi çok kötü etki yaparak halkı ayaklanma- ya ve dinsizliğe itmştir. Doğu işlerini yönetebilmek erki, Kâzım Paşada olmadığından bu- ranın siyasî ve askerî durumlarının Ermenilere karşılık verebilecek anlayışta iyi yönetebile- cek güçlü ve aynı zamanda olağanüstü yetkili bir kurulun varlığı çok gereklidir. Şimdiye ka- dar değerli zamanlar Ankarada dosyası bulunan anlamsız yazışmalarla geçmiş, belki de bir- çok fırsatlar yitirilmiştir. Öbür yandan Erzurumun mevsim bakımından zor zamanları gel- di. Ordunun korunması zorunludur, oysa giyecek ve yiyecek bakımından çok sıkıntı çekil- mektedir. Asker ve sivil görevliler dört aydanberi maaş almamakta ve askerlik giderleri için yeni vergiler almayı düşünüyorlarsa da halkın gücünü bilmiyorlar. Kesinlikle elverişli değil- dir. Merkezdeki hükûmet pek ilgisiz ve yakın iller, özellikle Harput ili tümüyle ilgisiz, hiç il- gi göstermemektedir. Bu gibi işleri hükûmetten gerekirse, benim adıma da Meclisinizden de sorunuz ve ordunun gereksinimini kesin olarak oradan sağladıktan sonra geliniz. Doğu ille- ri hakkındaki ajans haberine pek inanmadım. İmza Hüseyin Avni

Eğitim ve Öğretim Müdürü Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Beyin, Bakanlar Kurulu üyeleri arasından iddialarını anlayacağını sandığı ve mevkiinin şifresinden yararlanmaya kalkış- tığı kişi de, kendisinin sırdaşı olmak istememiş ve Meclis Başkanlığına haber vermiştir.

Efendiler, kırk elli kişinin, bütün Erzurum halkı adına telgraf çekmesi yo- luyla oynanmak istenen oyunun niteliği, yine Erzurum halkı tarafından, hal- kın Büyük Millet Meclisi Hükûmetine bağlılık ve özveri duygularıyla dolu ol- duğunu bildiren telgrafla anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, Ermenistan seferinde en sonunda Büyük Millet Meclisi Ordusunun zaferle çıktığını gözlerle gördükten sonra, yani geri dön- mesi bildirisini aldıktan kırk yedi gün sonra Erzurumdan ayrılmaya karar ver- mek zorunluluğuna inanmıştı. Böyle iken yola çıktığını şu telgrafla Meclise müjdelettiyordu:

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi ve Umuru Adliye Vekili Muhterem Meb'usumuz Celâlettin Arif Beyefendi, Meb'usumuz Hüseyin Avni Beyle dünkü gün şitanın şiddetine rağmen Erzurum ahalisinin büyük ve parlak merasimi teşyiyesi ile Ankaraya müteveccihen hareket ettiklerini arz ve bu vesile ile Meclise karşı olan lâyezal hüürmelerimizi takdim eyleriz.

Müdafaa Hukuk Heyeti Merkeziye Reisi Tevfik

Hüseyin Avni, Celâlettin Arif Beylerin Erzurumdan avdetten sonra, Meclisteki vaz'ı muhalefetleri ve Kâzım Kara Bekir Paşaya taarruz ve hücumlarile Meclisi çok işgal ettikleri görülmüştür.

Muhterem Efendiler, şark hudutlarımızda müstacel olan işimiz; Celâlettin Arif Beyin, Erzurumun inkılâp tarihinde bıraktığı eserini daha fazla mütalea ve tetkike müsait değildir. Arzu buyurursanız aynı günlerde şark hududumuzdaki ciddî iştigale gelem:

Malûmu âlinizdir ki, Mondros Mütarekesindenberi, Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek hududa mücavir mahallerde Türkleri kütle halinde katilden bir an fariğ olmuyorlardı. 1336 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammülsüz bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1336 tarihinde şark muntakasında muvakkat seferberlik ilân ettik. On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşayı Şark Cephesi Kumandanı yaptık. 1336 Haziranında, Ermeniler, Oltuda teşekkül eden Türk idare mahalliyesine karşı hareketle, o havaliyi istilâ etti. Hariciye Vekâletimiz tarafından, Ermenilere 7 Temmuz 1336 da bir ültimatom verildi. Ermeniler aynı tarzı hareketlerine devam ettiler. Nihayet seferberlikten üçbuçuk dört ay kadar sonra, Kötek, Bardiz muntakalarında toplanan kuvvetlerimize, Ermenilerin taarruzile harekâtı harbîyeye başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1336 sabahı Bardiz cephesinden baskın tarzında yaptıkları umumî bir taarruzla muvaffak oldular. Efendiler; bu hoş gitmiyen malûmata ait şark cephesinin raporunu okurken, Ermenilerin taarruzları günü olan 24 Eylülde yazılmış Celâlettin Arif Beyin de malûm ültimatomunu alıyordum (Ves. 259). Ermeniler tardolundular. Ordumuz, 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde, Erzurumun elli imzası da Ankaraya taarruza geçiyor. Ne suitesadiüf!.. Sanki, bu Efendiler, Ermenilerde aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi...!

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamışa dahil oldu. 30 Eylülde Merdenek işgal olundu. Fakat, bazı esbap ve mülâhazata binaen 28 Teşrinievvel 1336 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu, hattında kaldı.

Bu esbaptan birinin de, Erzurumda bulunan Celâlettin Arif Bey ve rüfêkasının ihdas eyledikleri vaziyet olduğunu tahmin buyurursunuz. Filhakika, Kâzım Kara Bekir Paşanın 29 Eylül 1336 tarihinde Sarıkamıştan keşide edilen telgrafında "30 Eylülde cepheyi gezip tespit ettikten sonra Erzuruma giderek orada cereyan eden meselenin neticelendirileceği maruzdur." deniliyordu. Kâzım Kara Bekir Paşa, 30 Eylül 1336 tarihinde, Sarıkamıştan Celâlettin Arif Beye de yazdığı bir şifrede, "Erzurum ahalisi namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, haricî düşmanların milyonlar sarfile temin edemeyeceği bir vesikadır. Zatı vak'adan daha mühim ve mühlik olan işbu açık telgrafi haricî düşman tehlike ve tehdidinden daha tahripkâr ve netayici vahimesini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzuruma geleceğimi arzeylerim." diyordu.

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakan Vekili Sayın Meb'usumuz Celâlettin Arif Beyefendi, Meb'usumuz Hüseyin Avni Beyle dünkü gün kışın sertliğine bakmaksızın Erzurum halkının büyük ve parlak uğurlama gösterisiyle Ankaraya doğru yola çıktıklarını bilginize sunar ve bu fırsattan yararlanarak Meclise karşı sonsuz saygılarımızı sunarız.

Hakları Savunma Merkez Kurulu Başkanı Tevfik

Hüseyin Avni, Celâlettin Arif Beylerin Erzurumdan döndükten sonra, Mecliste muhalefet yapmaları ve Kâzım Kara Bekir Paşaya sataşma ve saldırılarıyla Meclisi çok uğraştırdıkları görülmüştür.

Muhterem Efendiler, doğu sınırlarımızda ivedi olarak yapılması gereken işimiz; Celâlettin Arif Beyin, Erzurumun devrim tarihinde bıraktığı yapıtı uzun uzun incelemeye ve irdelemeye elverişli değildir. İsterseniz aynı günlerde doğu sınırlarımızdaki önemli işlere gelem:

Bilirsiniz ki, Mondros Ateşkesinden beri, Ermeniler, gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakın yerlerde, Türkleri toptan öldürmekten bir an bile geri durmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermenilerin zulümleri dayanılmaz bir duruma geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde doğu bölgesinde geçici seferberlik ilân ettik. On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Kara Bekir Paşayı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltuda kurulan Türk yerel yönetimi üzerine yürüyerek, o dolayları ele geçirdi. Dışişleri Bakanlığımız tarafından, Ermenilere 7 Temmuz 1920 de bir ültimatom verildi. Ermeniler bildiklerini okumayı sürdürdüler. Sonunda seferberlikten 3,5-4 ay kadar sonra, Kötek, Bardiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize, Ermenilerin saldırmalarıyla savaş başladı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın şeklinde yaptıkları genel bir saldırıyla başarılı oldular. Efendiler; bu hoş gitmiyen bilgiyi veren doğu cephesi raporunu okurken, Ermenilerin saldırdıkları gün olan 24 Eylülde yazılmış Celâlettin Arif Beyin de bilinen ültimatomunu alıyordum (Belge 259). Ermeniler püskürtüldüler. Ordumuz, 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde, Erzurumun elli imzası da Ankaraya saldırıya geçiyor. Ne kötü rastlantı!.. Sanki, bu Efendiler, Ermenilerle bize karşı birleşmiş gibi!..

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamışa girdi. 30 Eylülde Merdenek alındı. Ama, bazı nedenler ve düşüncelerle 28 Ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu, hattında kaldı.

Bu nedenlerden birinin de, Erzurumda bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu kestirebilirsiniz. Gerçekten, Kâzım Kara Bekir Paşanın, 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamıştan çekilen telgrafında "30 Eylülde cepheyi gezip durumu saptadıktan sonra Erzuruma giderek orada olmakta olan işlerin sonuçlandırılacağı bilginize sunulur." deniliyordu.

Kâzım Kara Bekir Paşa, 30 Eylül 1920 tarihinde, Sarıkamıştan Celâlettin Arif Beye de yazdığı bir şifrede, "Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, dış düşmanların milyonlar harcayarak elde edemeyecekleri bir belgedir. Olayın kendisinden daha önemli ve tehlikeli olan bu açık telgrafi dış düşman tehlike ve gözdağından daha yıkıcı ve doğurabileceği kötü sonuçları cephe umumundan daha önemli gördüğümden yarın Erzuruma geleceğimi bilginize sunarım." diyordu.

Şark cephe-
mizde Er-
menilerle
harp başlı-
yor

Doğu cep-
hemizde
Ermenilerle
savaş başlı-
yor

Celâlettin Arif Bey, 5/6 Teşrinievvel 1336 tarihli telgrafıle, bilhassa "vatan-perver ordu dahilinde kıymetli ve halkın itimadına mazhar olmuş pek çok zabitan ve ümera mevcut olduğundan suiüstimal şikâyetleri bittabi ordunun kuvayı mukavime ve intizam esasına tesir yapacak kadar büyümemiştir." malûmatını veriyordu.

Ordularımızın ümera ve zabitan hakkında malûm olan bir hakikat

Senelerce, vatanın muhtelif harp sahnelerinde kumanda ettiğim ordularımızın ümera ve zabitanı hakkında zaten malûmum olan bir hakikati 180 inci defa olsa da işitmiş olmaktan elbette çok mahzuz olmuşum.

Efendiler; muhabere meydanında, emre intizar eden Şark Ordumuz, 28 Teşrinievvel 1336 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman mukavemet etmesizin Karsı terketti. 30 Teşrinievvelde tarafımızdan işgal olundu. 7 Teşrinisani tarihinde kıtaatımız, Arpa çayına kadar olan muntıkayı ve Gümrüyü işgal etti.

Ermeniler, 6 Teşrinisanide tatili muhasamat ve sulh için müracaat etmişlerdi. Biz de mütareke mevaddını, Hariciye Vekâleti vasıtasile 8 Teşrinisanide Ermeni ordusuna bildirdik. 28 Teşrinisanide başlayan müzakerati sulhiye 2 Kânunuevvelde hitam buldu ve 2/3 Kânunuevvel gecesı Gümrü Muahedesi imza olundu.

Hükûmeti Millîyenin aktettiği ilk muahede: Gümrü Muahedesi

Efendiler, Gümrü Muahedesi hükûmeti millîyenin aktettiği ilk muahededir. Bu muahede ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine ta Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 Seferile kaybetmiş olduğu yerleri bize, hükûmeti millîyeye terkederek dava haricine çıkarılmıştır. Şarkta, vaziyetlerde mühim tebeddül olması yüzünden, bu muahede yerine, bilâhare aktolunan 16 Mart 1337 tarihli Moskova ve 13 Teşrinievvel 1337 tarihli Kars Muahedeleri kaim olmuştur.

Efendiler, umumî muntika itibarile, temas halinde bulunduğumuz Gürcüstan ile cari muamele ve münasebet hakkında da kısa bir malûmat vereyim.

1336 senesi Temmuzunda, Batum, İngilizler tarafından tahliye edilince Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu keyfiyet, Brestlitovsk ve Trabzon Muahedelerince muhalif olduğundan, 25 Temmuz 1336 da tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1337 de Ankarada itimatnamesini takdim etmiş olan Gürcü sefirile de, Türkiye-Gürcüstan Muahedesi için müzakere başlamıştı. Nihayet 23 Şubat 1337 de verdiğimiz kat'î bir ultiatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batumun tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. Batumun işgali bu tarihten beş gün sonra vaki olmuştur. İşbu yerlerde, Türkiyeye iltihakını sabırsızlıkla bekliyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu.

Bilâhare, Moskova Muahedesi mucibince Batum tahliye ve fakat işgal eylemiş olduğumuz aksamu sairenin ana vatana merbutiyeti teyit olundu.

*
* *

Trakyadaki vaziyet

Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya vaziyetine de hep beraber göz gezdirelim:

Şarkî Trakyada, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi bir kongre yaptı ve bu kongre, Trakyanın, idaresini, Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesine tevdi etti. Trakyada Kolordu Kumandanı bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa) bu heyeti merkeziyeye dahil olmakla beraber Edirne Meb'usu olarak da Meclisimize aza intihap olunmuştu.

Celâlettin Arif Bey, 5/6 Ekim 1920 tarihli telgrafıle, özellikle "yurtsever ordu içinde değerli ve halkın güvenine sahip olmuş pek çok subay ve komutan bulunduğu yolsuzluk yakınmaları elbette ordunun direnme gücünü ve düzen ilkesini etkileyecek kadar büyümemiştir." bilgisini veriyordu.

Senelerce, vatanın çeşitli savaş alanlarında komuta ettiğim ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında öteden beri bildiğim bir gerçeği 180 inci defa olsa da işitmiş olmaktan elbette çok duyulanmışım.

Efendiler; savaş alanında, komut bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine yürümeye başladı. Düşman karşı koymaksızın Karsı bıraktı. 30 Ekimde biz Karsı aldık. 7 Kasım tarihinde birliklerimiz, Arpa çayına kadar olan bölgeyi ve Gümrüyü aldı.

Ermeniler, 6 Kasımda savaşı durdurmak ve barış için baş vurmuşlardı. Biz de ateşkes hükümlerini, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 8 Kasımda Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasımda başlayan barış görüşmeleri 2 Aralıkta son buldu ve 2/3 Aralık gecesı Gümrü Antlaşması imza edildi.

Efendiler, Gümrü Antlaşması millî hükûmetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın, Harşit vadisine kadar olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı rüyalarında gördükleri Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 Seferile kaybetmiş olduğu yerleri bize, millî hükûmete bırakarak saf dışı edilmiştir. Doğuda, durumlarda önemli değişiklik olması nedeniyle, bu antlaşma yerine, sonradan yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçmiştir.

Efendiler, genel bölge nedeniyle, ilişkide bulunduğumuz Gürcüstan ile günlük işler ve ilişkilerimiz üzerine de kısa bir bilgi vereyim.

1920 senesi Temmuzunda, Batumu, İngilizler tarafından boşaltılınca, Gürcüler hemen ele geçirdiler. Bu durum Brestlitovsk ve Trabzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920 de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921 de Ankarada güven mektubu vermiş olan Gürcü elçisiyle de, Türkiye-Gürcüstan Antlaşması için görüşmeler başlamıştı. Sonunda 23 Şubat 1921 de verdiğimiz kesin bir ultiatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batumun bize geçmesinde uyuşuldu. Batumun bize geçmesi bu tarihten on beş gün sonra olmuştur. Türkiyeye katılmasını sabırsızlıkla bekliyen halkın alkışları içinde bu yerlere girildi.

Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı ama ele geçirmiş olduğumuz öteki bölgelerin ana vatana bağlılığı pekiştirildi.

*
* *

Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakyanın durumuna da hep birlikte göz gezdirelim:

Doğu Trakyada, Anadolu ve Rumeli Hakları Savunma Derneği, Trakya-Paşaeli Merkez Kurulu bir kongre yaptı ve bu kongre, Trakyanın yönetimini, Trakya-Paşaeli Merkez Kuruluna verdi. Trakyada Kolordu Komutanı olarak bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa) bu merkez kurulu içinde olmakla beraber

Ordularımızın üstsubay ve subayları hakkında bilinen bir gerçek

Millî Hükûmetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması

Trakyadaki durum

Trakya Heyeti Merkeziyesine ve Kolordu Kumandanına verdiğimiz talimat, Trakya taliinin bütün memleketin tali ve mukadderatı ile birlikte hallolunabileceği esasına müstenit idi. Harekâtı askeriye noktai nazarından da verdiğimiz direktif şu idi:

Faik kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa nihayete kadar mukavemet edilecek ve Trakya kâmilin zaptı işgal edilse dahi, teklif olunacak herhangi bir tarzı hal, münferiden kabul olunmayacaktır. Zaten Trakyadaki kumandanın da, kararının böyle olduğu ifade edilmekte idi. Fakat son zamanlarda, Kumandan Cafer Tayyar Bey ecnebilerin verdiği teminat üzerine vukubulan davete icabetle İstanbula gitmiş, bizi ancak avdetinde keyfiyetten haberdar etmişti. Anlaşıldığına göre Şarkî Trakyanın yalnız başına muhafazai mevcudiyet edemeyeceğinden Garbî Trakya ile birleşerek bir ecnebî idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş.. Her halde kuvvei maneviyeyi kıracak bir takım propagandalar yapılmış...

Cafer Tayyar Bey İstanbulda iken Fırka Kumandanlarından Muhittin Bey, İstanbuldan, Kolordu Kumandanlığına tayin edilmiş.. Cafer Tayyar Beyin Trakyaya avdetine müsaade olunmuş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul muhitatı ile temastan sonra, Muhittin Bey teklif ettiği halde, artık Kolorudunun kumandanlığını deruhde etmemiş. Muhittin Beyin üzerinde bırakmış. Bu suretle, Trakya talii, İstanbul mehalifi siyâsiyesinin verdiği tesire terk olunmuş..

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakyada Birinci Kolorudunun vaz'ulceysi şöyle idi:

Kolordu karargâhı Edirne;

Altmışınca Fırka: Keşan, Edirne, Uzunköprü havalisinde;

Elli Beşinci Fırka: Tekirdağ muntkasında;

Kırk Dokuzuncu Fırka: Kırkkilise muntkasında;

Yunan ordusu, Anadolu'da garp cephesinde yaptığı umumî taarruzda muvaffak olduktan sonra 20 Temmuz 1336 tarihinde Tekirdağ'a bir fırka çıkardı. Tekirdağ muntkasında çok dağınık bir halde bulunan Elli Beşinci Fırka toplanmaya vakit bulamadan Yunan fırkası, Edirne istikametinde yürümeye başladı.

Garbî Trakyadan, Merici geçerek, taarruz etmek isteyen, Yunan kuvvetleri; o muntkadaki Altmışınca Fırkaya kumanda eden Cemil Beyin (Dahiliye Vekili Cemil Beydir) ve 15 Hazirandan itibaren kuvvetleriyle Edirneye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında ciddî muhabere vermiş olan Şükrü Naili Beyin (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve mukavemeti sayesinde tevkif ve tespit olundu.

Edirne istikametinde, serbestçe ilerlemekte bulunan düşman fırkasına karşı, bütün Birinci Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak kumandanın... Kolordu Kumandanı Muhittin Beyin, ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız istihsal ettiğim malûmata nazaran, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetlerine temas edemeksizin Havza civarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevku idareden mahrum, Birinci Kolordumuz, kâmilin inhilâl etti. Kıtâatın bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristana iltica etli. Netice olarak, Trakya, kâmilin Yunanlıların eline geçti. Maatteessüf Birinci Kolordu Kumandanından,

Edirne Meb'usu olarak da Meclisimize üye seçilmişti. Trakya Merkez Kurulu ve Kolordu Komutanına verdiğimiz direktif, Trakyanın kaderinin bütün ülkenin kaderi ile birlikte çözümlenebileceği ilkesine dayalı idi. Savaşları açısından da verdiğimiz direktif şu idi:

Üstün kuvvetlerin saldırısıyla karşılaşılırsa sonuna kadar dayanılacak ve Trakya bütünüyle düşman eline geçse bile, önerilecek herhangi bir çözüm yolu, kendileri tarafından bize danışılmadan kabul edilmeyecektir. Esasında Trakyadaki komutanın da, kararının böyle olduğu söylenmekteydi. Ama son zamanlarda, Komutan Cafer Tayyar Bey yabancıların verdiği güvence üzerine yapılan çağrıya uyarak İstanbula gitmiş, bize ancak dönüşünde durumdan haber vermişti. Anlaşıldığına göre Doğu Trakyanın tek başına yaşayamayacağından Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı yönetimi gölgesinde yaşayabileceği yollu düşünceler aşılanılmış.. her halde iç gücünü kıracak bir takım propagandalar yapılmış....

Cafer Tayyar Bey İstanbulda iken Tümen Komutanlarından Muhittin Bey, İstanbuldan, Kolordu Komutanlığına atanmış... Cafer Tayyar Beyin Trakyaya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul çevreleriyle görüştüğünden sonra, Muhittin Bey önerdiği halde, artık Kolorudunun komutanlığını üstlenmemiş, Muhittin Beyin üzerinde bırakmış. Böylece, Trakyanın geleceği, İstanbulun siyâsi çevrelerinin etkisine bırakılmış.

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakyada Birinci Kolorudunun yerleşimi şöyleydi:

Kolordu Karargâhı Edirne;

Altmışınca Tümen: Keşan, Edirne, Uzunköprü dolaylarında;

Ellibeşinci Tümen: Tekirdağ bölgesinde; Kırkdokuzuncu Tümen:

Kırklareli bölgesinde.

Yunan ordusu, Anadolu'da, batı cephesinde yaptığı genel saldırıda başarılı olduktan sonra 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde çok dağınık bir durumda bulunan Ellibeşinci Tümen toplanmaya vakit bulamadan Yunan tümeni, Edirne yönünde yürümeye başladı.

Batı Trakyadan, Merici geçerek, saldırmak isteyen Yunan kuvvetleri; o bölgedeki Altmışınca Tümen Komuta eden Cemil Beyin (İçişleri Bakanı Cemil Beydir) ve 15 Hazirandan beri kuvvetleriyle Edirneye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında esaslı savaflara girişmiş olan Şükrü Naili Beyin (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve dayanma gücü sayesinde durduruldu.

Edirne doğrultusunda, serbestçe ilerlemekte bulunan düşman tümenine karşı, bütün Birinci Kolordu kuvvetlerini toplayıp önlem alacak komutanın Kolordu Komutanı Muhittin Beyin, ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız edindiğim bilgilere göre, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetleriyle ilişki kurmadan Havza yakınlarında atla dolaşırken düşman tarafından tutsak edilmiştir. Ondan sonra güdüm ve yönetimden yoksun, Birinci Kolordumuz, bütünüyle çöktü. Birliklerinin bir bölümü tutsak oldu ve bir bölümü de Bulgaristana sığındı. Sonunda, Trakya, bütü-

milletin talep ve intizar ettiği basiret, dikkat ve fedekârlığın tecellisine şahit olmadık.

Efendiler, Trakyanın hususî ve müşkül vaziyet ve şerait içinde bulunduğu na şüphe yoktu. Fakat bu hususiyet ve müşkülât, hiçbir vakit Trakyadaki kolordunun icabatı askeriye ve vatanperverlik namusunu ifa etmesine mâni olamazdı. Eğer, bu, yapılamamış ise millet, tarih nazarında bundan, yegâne mes'ul, Cafer Tayyar Paşadır. Tarihte bütün bir vatani, çok faik düşman kuvvetleri karşısında, son kabzai türabına kadar karış, karış kahramanca ve namuskârane müdafaa etmiş ve yine muhafazai mevcutiyet eyliyebilmiş ordular görülmüştür. Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona kumanda edenler, kumanda edebilmek evsafını haiz bulunsun!

Efendiler, kumandanlar, askerlik vazife ve icabatını düşünürken ve tatbik ederken, dimağın mülâhazatı siyasîye tahtı tesirinde bulundurmaktan tevakkî eylemelidirler. Siyasî cihetin icabatını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdır.

Kumandanlar, tahtı emrine verilen millet evlâdını, memleket vesaitini, düşmana, ölüme tercih ederken, yegâne düşüneneği nokta; milletin kendisinden beklediği vatanî vazifeyi ateşle, süngü ile ve ölümlle ifa ve intaç etmektir. Askerî vazife, ancak, bu zihniyet ve kanaatle ifa olunabilir. Lâfla, politika ile, düşman mevaidi işfalkâranesine kulak vermekle, askerlik vazifesi yapılamaz. Kumandanlık vazife ve mes'uliyetini yüklenene kadar omuzlarında ve bilhassa dimağında kuvvet bulunmayanların feci akıbetlerle karşılaşması gayrikabili içtinaptır.

Efendiler, bir kumandanın esareti de mazur görülebilir. O zaman ki, vazife ve icabatı askeriye ifa ve tatbikte elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulmaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu faik hasım ordusu karşısında mağlûp ve kendiliğinden ricat ederken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan, Türk kumandanları görülmüştür.

Bir Türk kumandanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir suitesadüf vs suitali neticesi dahi olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek te, tarih, bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk inkılâp tarihinin ensali atiyeye hitap ve ihtarı işte budur..

*
* *

Muhterem Efendiler, Anadolu ortasında ika olunan dahilî isyanların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerinde yaptığı suitesirat, düşmanlarca memul netayici vermedi. Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya müessir olarak, cephemizi yıkmaya matuf harekâtla beraber, cepheye yakın muntikalarda da ahaliyi kıyam ettirmek, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul, bu hususta, ötedenberi çalışmakta idi. Zeynelâbidin partisinin Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyankâr harekât, nihayet 1336 senesi Teşrinievvelî bidayetinde zuhûr etti.

Delibaş namında, bir şaki beş yüz kadar asker firarisini başına topladı. 2/3 Teşrinievvel 1336 gecesi Çumravy bastı. 3 Teşrinievvel sabahı da Konyayı işgal ve hükûmete vaziyet etti. Konya Valisi bulunan Haydar Bey ve Kumandan Avni

nüyle Yunanlıların eline geçti. Yazık ki Birinci Kolordu Komutanından, milletin isteyip ve beklediği seziş, dikkat ve özveriye göremedik.

Efendiler, Trakyanın özel ve zor durum ve koşul içinde bulunduğu kuşku yoktu. Ama bu özellik ve zorluk, hiçbir vakit Trakyadaki Kolordunun askerlik gereklerini ve yurtseverlik namus gereğini yapmasına engel olamazdı. Eğer, bu, yapılamamış ise millet ve tarih gözünde bundan, tek sorumlu, Cafer Tayyar Paşadır. Tarihte bütün bir vatani, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son bir avuç toprağına kadar karış, karış kahramanca ve namusyla savunmuş ve gene de varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. Türk ordusu, o nitelikte bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenlerde, komuta edebilmek niteliği bulunsun.

Efendiler, komutanlar, askerlik görev ve gereğini düşünürken ve uygularken, kafalarını siyaset düşüncelerinin etkisi altında bulundurmaktan sakınlıdır. İşin siyaset yönünün gereklerini düşünen başka görevliler olduğunu unutmamalıdır.

Komutanın, emrine verilen millet çocuklarını, memleket araçlarını, düşmana, ölüme yönlendirirken, tek düşüneneği nokta; milletin kendisinden beklediği yurt görevini ateşle, süngü ile ve ölümlle yapmak ve sonuçlandırmaktır. Askerlik görevi, ancak, bu düşünce ve anlayışla yapılabilir. Lâfla, politika ile, düşmanın aldatıcı sözlerine kulak vermekle, askerlik görevi yapılamaz. Kumandanlık görev ve sorumluluğunu yüklenene kadar omuzlarında ve özellikle kafalarında kuvvet bulunmayanların acıklı sonuçlarla karşılaşması kaçınılmazdır.

Efendiler, bir komutanın tutsak olması da hoş görülebilir. O zaman ki, askerlik görev ve gereklerini yapıp uygulamaya elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulmaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu üstün düşman ordusu karşısında yenik düşmüş ve kendiliğinden çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan, Türk komutanları görülmüştür.

Bir Türk komutanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü rastlantı ve şanssızlık sonucu bile olsa, düşmana tutsak düşmesini biz hoş görsek de, tarih, bunu hiç affetmez ve affetmemelidir. Türk devrim tarihinin geleceğin kuşaklarına söylediği ve hatırlattığı işte budur...

*
* *

Muhterem Efendiler, Anadolu ortasında yapılan iç ayaklanmaların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve düzenlemelerimiz üzerinde yaptığı kötü etkiler, düşmanlarca umulan sonuçları vermedi. Savunma kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya etken olarak, cephemizi yıkmaya yönelik davranışlarla birlikte, cepheye yakın bölgelerde de halkı ayaklandırmak, düşmanların önem verdikleri bir işdi. İstanbul, bu konuda, ötedenberi çalışmakta idi. Zeynelâbidin partisinin Konya ve dolaylarında neden olduğu ayaklanmalar, sonunda 1920 senesi Ekiminin başlarında ortaya çıktı.

Delibaş adında, bir haydut beş yüz kadar asker kaçağını başına topladı. 2/3 Ekim 1920 gecesi Çumravy bastı. 3 Ekim sabahı da Konyaya girdi ve hükûmeti ele geçirdi. Konya Valisi bulunan Haydar Bey ve Komutanı Avni Bey (Meb'us

Bey (Meb'us Avni Paşadır) Konyada mevcut cüz'î miktarda asker ve jandarma ile Alâettin tepesinde ussata karşı şayanı tezkâr bir kahramanlıkla müdafada bulundular. Fakat ussatın kesretine ve her taraftan muhacematına karşı ussat eline düştüler.

Aynı günlerde Beyşehir ve Akşehir kazalarında da, berayi vazife dolaşan askerî heyetlerimiz oralardaki ussat tarafından ifayı vazifeden menolundu. İlgin kazasının Çekil karyesi civarında toplanan üç yüz kadar ussat ta, nasihat için giden heyete ateş etti. Konya cenubunda Karaman kazasında da, asiler tecemmüa başladı. Sultaniye, asiler eline düştü.

Efendiler, bu isyan hareketlerine karşı, Afyon Karahisardan ve Kütahyadan sevkettiğimiz Derviş Bey (Kolordu Kumandanı Derviş Paşadır) kumandasındaki kuvvetler Konya şimalinde, Meydan İstasyonu civarında ussatla temas etti. Ankaradan da, bir süvari alayı ve bir cebel topu ile o zaman Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey kumandasında sevkolunan kuvvet, Meydan İstasyonundan ilerliyen Derviş Bey kuvvetile birleşti. Adana cephesinden de bir kuvvet Karamana tevcih olundu.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, ussat ile birkaç musademeden sonra 6 Teşrinievvel 1336 da Konyayı ussattan kurtardı. Oradan kaçan ussat, Koçhisar, Akseki ve Bozkır ve Manavgat istikametlerine gittiler.

Diğer bir kısım ussat ta Afyon Karahisarla Konya arasında, Kadınhan ve Ilgını işgal ettiler. Bu muntıkaya da Garp Cephesinden Kaymakam Osman Bey kumandasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvacı tedip etti. Cenuptan gelen kuvvetimiz Karamanı kurtardı.

İsyan muntikasında, ussati tenkile muvaffak olan kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehir ve Beyşehirini de ussattan tathir etti. Her tarafta, ussat döküntüleri kısmen bize dehalet ettiler, kısmen de Antalya ve Mersin istikametlerine firar ettiler. Delibaş, Mersin muntakasında Fransızlara iltica etti.

Muhterem Efendiler; Yeşilordu teşkilâtından bahsederken, izah etmiştim ki, kuvvet teşkilinde mütehalif iki noktai nazara musademeye başlamıştı. Bizim takip ettiğimiz; muntazam ordu teşkili fikrine muarız olarak, "milis" diyebileceğimiz bir nevi teşkilât fikrine, umumî bir cereyan vermeye çalışılıyordu. Reşit, Etem ve Teyfik biraderler, Kütahya civarında, Kuvayi Seyyare namı altında ellerinde bulunan kuvvete istinaden, bu cereyanın başında ve hararetle bir surette çalışıyorlardı.

Garp Cephesinde, orduda ve halk arasında ve hatta Mecliste, bu cereyan etrafında yapılan propaganda, o kadar kuvvetli ve müessir bir hale geldi ki, "ordudan fayda yoktur, inhilâl etsin! Hepimiz Kuvayi Millîye olalım!" sözleri.. her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Garp Cephesi kutaatı meyanında, Kuvayi Millîye halinde, bir muntuka ve bir cepheye malik bulunan Etem Bey müfrezesinin efradı, adeta, müstesna ve efradı askeriyeye müreccah, imtiyazlı görülmeye, şayanı gıpta telâkki edilmeye başlandı. Etem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde, bir nevi nüfuz ve haki miyet tesisine başladılar...

İşte, bu sıralarda idi ki, Garp Cephesi Kumandanı, Erkânıharbiyei Umumi-

Avni Paşadır) Konyada bulunan az sayıda asker ve jandarma ile Alâettin tepesinde ayaklananlara karşı anılmaya değer bir kahramanlıkla savunma yaptılar. Ama ayaklananların çokluğu ve her yönden saldırmalar karşısında ayaklananların eline düştüler.

Aynı günlerde Beyşehir ve Akşehir ilçelerinde de, görevli olarak dolaşan askerî hey'etlerimiz oralardaki ayaklananlar tarafından görev yapmaktan önlendi. İlgin ilçesinin Çekil köyü yakınlarında toplanan üç yüz kadar haydut da, öğüt vermek için gidenlere ateş etti. Konya güneyinde Karaman ilçesinde de, ayaklananlar yığınak yapmaya başladı. Sultaniye, ayaklananların eline düştü.

Efendiler, bu ayaklanmalara karşı, Afyondan ve Kütahyadan gönderdiğimiz Derviş Bey (Kolordu Komutanı Derviş Paşadır) komutasındaki kuvvetler Konya kuzeyinde, Meydan İstasyonu yakınlarında asilerle karşılaştı. Ankaradan da, bir atlı alayı ve bir dağ topu ile o zaman İçişleri Bakanı bulunan Refet Bey komutasında gönderilen kuvvet, Meydan İstasyonundan ilerliyen Derviş Bey kuvvetile birleşti. Adana cephesinden de bir kuvvet Karamana doğru yola çıkarıldı.

Konya üzerine yürüyen kuvvetler, ayaklananlarla birkaç çatışmadan sonra 6 Ekim 1920 de Konyayı asilerden kurtardı. Oradan kaçan ayaklananlar, Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat yönlerine gittiler.

Başka bir takım ayaklananlar da Afyonla Konya arasında, Kadınhan ve Ilgını ele geçirdiler. Bu bölgeye de Batı Cephesinden Yarbay Osman Bey komutasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey birliği Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvacı bastırdı. Güneyden gelen kuvvetimiz, Karamanı kurtardı.

Ayaklanma bölgesinde, asileri tepelemeyi başaran kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehir ve Beyşehirini de ayaklananlardan temizledi. Her tarafta, ayaklananların döküntülerinin bir bölümü bize sığındı, bir bölümü de Antalya ve Mersine doğru kaçtı. Delibaş, Mersin bölgesinde Fransızlara sığındı.

Muhterem Efendiler; Yeşilordu örgütünden söz ederken, açıklamıştım ki, kuvvet kurma konusunda birbirine karşı iki görüş çatışmaya başlamıştı. Bizim tuttuğumuz yol; düzenli ordu kurma görüşüne karşı, "milis" diyebileceğimiz bir türden örgüt kurma görüşüne, genel bir akım vermeye çalışılıyordu. Reşit, Etem ve Teyfik kardeşler, Kütahya yakınlarında, Kuvayi Seyyare* adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak, bu akımın başında ve çok ateşli bir şekilde çalışıyorlardı.

Batı Cephesinde, orduda ve halk arasında ve Mecliste bile, bu akım etrafında yapılan propaganda, o kadar güçlü ve etkili bir duruma geldi ki, "Ordudan yarar yoktur, dağılsın. Hepimiz Kuvayi Millîye** olalım." sözleri.. her yanda kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında, Ulusal Güç niteliğinde, bir bölge ve bir cephesi bulunan Etem Bey birliğinin erleri, sanki, ayrıcalıklı ve ordu erlerine yeğlenir görülmeye, imrenilir sayılmaya başlandı. Etem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde, bir türden sözgeçirmeye ve egemenlik kurmaya başladılar.

İşte, bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Komutanı, Genelkurmay Başkanlığına,

* Gezici Güçler

** Ulusal Güçler, Milis

ye Riyasetine, Etem ve Teyfik biraderlerin tesirile olduğu zannolunan, bir tek-
lifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz civarında bulunan münferit bir fırka-
sına taarruz etmek!..."

Garp Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde
müteferrik bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve münferit bir
halde bırakıldığını müteale ederken düşman kuvvei maneviyesinin düşkün ol-
duğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde, Yunan ordusu, üç fırka ile Bursa mıntıkasında; bir fırka ile
Aydın havalisinde ve bir fırka ile Uşakta ve bir fırka ile Gediste bulunuyordu.

Garp Cephesi Kumandanı iki piyade fırkası ve Etem Bey Kuvayi Seyyare-
sini Gedisteki Yunan fırkasına tevcih edebilecekti. Bu hareketten parlak bir ne-
tice almayı kuvvetle memul ediyordu.

Erkâniharbiyei Umumiye Riyaseti, Garp Cephesi Kumandanlığının bu
teklifini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bizim ordumuzdan heyeti umu-
miyesile kuvvetli idi. Biz, henüz, ordumuzu teşkil ve tensik etmiş bir halde bu-
lunmuyorduk. Capanemiz miktarı da şayanı teenni idi. Düşman aleyhine, Ge-
diste bütün cephe kuvvetlerimize müraacaat ederek nisbelen faik bir kuvvet cem-
metmek ve serî bir muvaffakiyet ihraz eylemek belki mümkün olabilirdi. Fakat,
kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir muvaffakiyeti, umumî ve neticeli bir mu-
vaffakiyete isale müsait değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi,
mevzî ve muvakkat bir muvaffakiyet istihsalinde kullanmış ve yıpratmış ola-
caktık. Bu takdirde düşman, umum kuvvetleri ile mukabil taarruza geçerse, her
tarafıta mağlûbiyet muhakkak olurdu. Binaenaleyh cephenin ve hükûmetin
şimdilik asıl vazifesini, ordu teşkilâtını tevsî ve tezyit ederek cepheyi takviyeye
inhisar ettirmek lâzımgeliyordu. Memleketin hayat ve memat meselesini teşkil
eden Garp Cephesinde, hususî ve mahdut mülâhazalara kapılmak caiz görül-
müyordu.

Erkâniharbiyei Umumiye Reisi, bu Gediz taarruzunun ademi icrasında ısrar
elti. Garp Cephesi Kumandanlığıyla, muhabere ile anlaşamadı. Bizzat An-
karadan, Eskişehirde Garp Cephesi Karargâhına gitti. Erkâniharbiyei Umumi-
ye Reisi İsmet Paşa ile Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşanın bu mülâ-
katları neticesinde Ali Fuat Paşa, vaziyeti mahallinde bir daha tetkikten sonra
karar vermek üzere, hareketi tehir eylemişti.

Fakat, birkaç gün sonra, Cephe Kumandanlığının vukubulan iş'arından,
taarruza karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler; o günlerde, bu taarruz lehinde, her tarafıta ve Mecliste, müthiş
bir propaganda cereyan ediyordu.

"Düşman Gediste münferittir. Biz, onu orada mahvederiz. Parlak bir va-
ziyet hâsıl olur. Zaten Yunan ordusu kaçmaya müheyyadır." sözleriyle, Gediz
taarruzu lüzumu, adeta umumî bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Nihayet Garp Cephesi Kumandanı Altmış Bir ve On Birinci Tümenler ve
Kuvvei Seyyare ile 24 Teşrinievvel 1336 da Gedisteki düşmana taarruz etli.

Efendiler, dalgalı ve inzibatsız ve emrî kumandasız bazı harekâttan son-
ra, malûmunuz olduğu veçhile, Gediste mağlûp olduk.

Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere, 25 Teşrinievvel 1336 günü
Bursa cephesinden taarruza geçti. Yenişehir, İnegölü işgal etti. Uşaktan Dumlu-

Etem ve Teyfik kardeşlerin etkisi altında yapıldığı sanılan, bir öneride bulun-
du: "Yunan ordusunun Gediz yakınlarında ayrı olarak bulunan bir tümenine
saldırmak..."

Batı Cephesi Komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde
dağınık bulunduğunu ve Gediz yakınlarındaki kuvvetinin güçsüz ve ayrı bir
durumda bırakıldığını düşünürken düşmanın moralinin zayıf olduğunu da ka-
bul ediyordu.

O tarihlerde, Yunan ordusu, üç tümen ile Bursa bölgesinde; bir tümen ile Ay-
dın dolaylarında ve bir tümen ile Uşakta ve bir tümen ile Gedizde bulunuyordu.

Batı Cephesi Komutanı iki piyade tümeni ile Etem Beyin Gezgin Güç-
lerini Gedizdeki Yunan tümeninin üzerine gönderebilecekti. Bu savaştan par-
lak bir sonuç almayı çok umuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığının bu önerisini ka-
bul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bizim ordumuzdan bütünüyle kuvvetli idi.
Biz, daha, ordumuzu kurmuş ve düzenlemiş bir durumda bulunmuyorduk.
Cephanemizin azlığı da ağırdan almayı gerektiriyordu. Düşmana karşı, Ge-
dizde, bütün cephe kuvvetlerimizi toplayarak oldukça üstün bir kuvvet toplayarak ve hızlı bir başarı elde etmek belki olabilirdi. Ama, kuvvetimiz ve ha-
zırlığımız, böyle bir başarıyı, genel ve sonuçlu bir başarıya çevirmeye elveriş-
li değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başa-
rı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Durum böyle olunca düş-
man, bütün kuvvetleri ile karşı saldırıya geçerse, bizim için her yanda yenilgi
kaçınılmaz olurdu. Bunun için cephenin ve hükûmetin şimdilik ana görevi, sa-
dece ordu kuruluşunu genişletip arttırarak cepheyi güçlendirmek olması gere-
kiyordu. Memleketin ölüm ve kalımı sorunu olan Batı Cephesinde, özel ve sı-
nırlı düşüncelere kapılmak uygun görülüyordu.

Genelkurmay Başkanı, bu Gediz saldırısının yapılmamasında direkti. Ba-
tı Cephesi Komutanlığıyla, yazışma yoluyla anlaşamadı. Kendisi, Ankaradan,
Eskişehirde Batı Cephesi Karargâhına gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Pa-
şa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşanın bu buluşmalar sonunda Ali
Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere,
saldırıyı ertelemişti.

Ama, birkaç gün sonra, Cephe Komutanlığının yaptığı bildirimden, saldı-
rıya karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler, o günlerde, bu saldırıdan yana, her yanda ve Mecliste, ateşli
bir propaganda yapılıyordu.

"Düşman tümeni Gedizde ayrı olarak bulunuyor. Biz, onu orada yokede-
riz. Parlak bir durum olur. Gerçekten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır." söz-
leriyle, Gediz saldırısının gerekliliği, sanki genel bir kanı durumuna getirilmek
isteniyordu.

Sonunda Batı Cephesi Komutanı Altmışbir ve Onbirinci Tümenler ve
Gezgin Güçler ile 24 Ekim 1920 de Gedizdeki düşmana saldırı.

Efendiler, dalgalı ve düzensiz ve emir ve komuta zinciri dışında yapılan
bir takım çatışmalardan sonra, bildiğiniz gibi, Gedizde yenildik.

Yunan ordusu bu saldırıma karşılık olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bur-
sa cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir, İnegölü ele geçirdi. Uşaktan Dum-

pınar sırtları ilerisinde bulunan kıtaatımıza taarruz etti. Kıtaatımız, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Bu suretle Efendiler; cephenin her tarafında, yeniden umumî bir mağlûbiyete duçar olduk.

Garp Cephesi Kumandanının, taarruza başladığından dört gün sonra Heyeti Vekilede şu telgrafi okundu:

Erkânıharbiye Umumiye Riyasetine Çavdarhisar, 27/28, 10/1336

1- Kıtaatın muharebe zayıatını süratle telâfi ihtiyacındayız. Gediz muharebesi, üç yüz muharip mevcudun bir taburun vezaifi harbiyesine kâfi gelmediğini gösterdiğinden tabur mevcudlarını dörder yüz muharibe iblağ mecburiyetindeyiz. Muharebatı malûme dolayısıyla tekml depo kıtaatı dahi cepheye sürüldüğünden muallim, müsellâh ve mücehhez bin ikmal efradının serian, bilhassa Ankaradaki kıtaattan, bu muvafık değilse en yakın bir mahalden, sürati itasını.

2- Harekât ve muharebat, giydirilebilen efradın dahi elbiselerini ayakkabılarını parçalamış, dündenberi kar yağın dağlarda asker çıplak ve yalın ayak kalmıştır. (Cephe Kumandanlığı vekâleti) emrinde hiçbir şey olmadığından bilhassa kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak hulâsa, tesiratu havaiyeden muhafaza için ne verilmek lâzımsa on beş bin hesaba bile sürati irsalini ehemmiyetle arz ve rica ederim.

3- Müdafaa Millîye Vekâletine, Erkânıharbiye Umumiye Riyasetine ve berayi malûmat Cephe Vekâletine yazılmıştır.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat

Efendiler, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşanın, henüz Gediz muharebesinin cereyan etmekte bulunduğu bir sırada okuduğumuz, bu telgrafnamesindeki muhteviyat, bilhassa ihtisas olunan mana ve zihniyetin pek ziyade sayanı dikkat görülmesi tabiidir zannederim. Askerin hali, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her noktai nazardan muhtaç olduğumuz menabiin kudret ve kabiliyeti bittabi bu telgraf tarihinden üç gün evvel Garp Cephesi Kumandanlığınca malûm bulunuyordu. Her şey tamam olup da Gediz muharebesinin müddeti cereyanı olan üç beş gün zarfında mı mahvolmuştu? Malûm olan bütün hakayika rağmen Garp Cephesi, Erkânıharbiye Umumiye tarafından mı taarruza icbar edilmişti?

Mevzuubahs telgrafname, Heyeti Vekilede okunduktan sonra zirine şu mütalea yazılmıştı:

Heyeti Vekilede mütalea olundu. Serdolunan esbap ve vakayi gayrimakul bulundu. Muvaveneti lâzime yapılacağı tabiidir. Alay 3 ten tasavvur olunan kuvvetin izamı yapılacaktır. İsmet

Efendiler, her muvaffakiyetsizliğin sonunda, birtakım dedikoduların meydana almasına intizar olunmalıdır. Gediz muharebesinden sonra da, vaziyeti umumiye feci bir manzara arz edince, her tarafta kılûkal ve haklı ve haksız tenkidat başladı.

Bazıları ve bilhassa Kuvayi Seyyareciler, Etem ve kardeşleri, bütün taksiratı cephe kumandanına ve nizamiye fırkalarına atfen kendilerinin müşkül vaziyette bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve ordu kumandanı, hatalarını kapatmak için bize atfı kusur ediyor diyorlardı.

Ordu dahi Kuvayi Seyyarenin hiçbir iş yapmadığını ve yapmaya muktedir olmadığını ve muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

Efendiler, tekrar bıraktığım noktadan, izahata devam etmek üzere küçük bir vak'ayı burada zikretmeme müsaadenizi rica edeceğim. Malûmdur ki, Büyük Millet Meclisinin hini teessüsünde vazolunan esasata göre, Heyeti İcraiye namı

lupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylece Efendiler; cephenin her yanında, yeniden genel bir yenilgiye uğradık.

Batı Cephesi Komutanının, saldırıya başladığından dört gün sonra Bakanlar Kurulunda şu telgrafi okundu:

Genelkurmay Başkanlığına Çavdarhisar, 27/28, 10/1920

1- Birliklerin savaşta yitirdiklerini hızla gidermek gerekmektedir. Gediz savaşı, üç yüz savaşı erin bir taburun savaşı görevine yetmediğini gösterdiğinden taburların er sayısını dörder yüz savaşıya yükseltmek zorundayız. Bilinen savaşlar dolayısıyla bütün yedek birlikler de cepheye sürüldüğünden eğitilmiş, silâhlı ve donatılmış bin ikmal erinin yeniden hızla, özellikle Ankaradaki birliklerden, bu uygun değilse en yakın bir yerden, ivedilikle verilmesi.

2- Yürüyüşler ve savaşlar, giydirilebilen erlerin elbiselerini ayakkabılarını bile parçalamış, dündenberi kar yağın dağlarda asker çıplak ve yalın ayak kalmıştır. (Cephe Komutanlığı Vekillliği) emrinde hiçbir şey olmadığından özellikle kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak, kısaca, havanın etkilerinden korumak için ne verilmek gerekiyorsa onbeş bin üzerinden hızla gönderilmesini önemle sunar ve rica ederim.

3- Millî Savunma Bakanlığına, Genelkurmay Başkanlığına ve bilgi için Cephe Komutan Vekillğine yazılmıştır.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat

Efendiler, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşanın, daha Gediz savaşı olmaktayken okuduğumuz, bu telgrafında yazılı olanlar, özellikle sezilen anlam ve anlayışın çok dikkate değer görülmesi doğaldır sanırım. Askerin durumu, kuvvetimizin sayısı, hazırlığımızın ölçüsü, bütün memlekette her açıdan gereksindiğimiz kaynakların gücü ve yeteneği elbette bu telgraf tarihinden üç gün evvel Batı Cephesi Komutanlığınca biliniyordu. Her şey tamamı da Gediz savaşının sürdüğü üç beş gün içinde mi yok olmuştu? Bilinen bütün gerçeklere karşın Batı Cephesi, Genelkurmay tarafından mı saldırıya zorlanmıştı?

Söz konusu telgraf, Bakanlar Kurulunda okunduktan sonra altına şu düşünce yazılmıştı:

Bakanlar Kurulunda okundu. İleri sürülen nedenler ve olaylar akla uygun bulunmadı. Elbette gerekli yardım yapılacaktır. Alay 3 ten düşünülen kuvvet gönderilecektir. İsmet

Efendiler, her başarısızlığın sonunda, birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenmelidir. Gediz savaşından sonra da, genel durum acıklı bir görünüm alınca, her yerde dedikodu ve haklı ve haksız eleştiriler başladı.

Kimileri ve özellikle Gezginci Güçlerden yana olanlar, Etem ve kardeşleri, bütün suçu cephe komutanına ve ordu birliklerine yükleyerek kendilerinin zor durumda bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve ordu komutanı, yanlışları örtmek için bizi suçlu olarak gösteriyor diyorlardı.

Ordu da Gezginci Güçlerin hiçbir iş yapmadığını ve yapmaya da gücü yetmediğini ve savaşta verilen emirlere uymadığını, hep tehlikeden uzak bulunduğunu söylüyor ve bunu kanıtliyordu.

Efendiler, bıraktığım yerden yeniden, açıklamaları sürdürmek üzere küçük bir olayı burada belirtmeme izininizi rica edeceğim. Bilinir ki, Büyük Millet Meclisinin kuruluşunda kabul edilen ilkelere göre, Bakanlar Kurulu adı verilen

Çerkez Etem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular

Çerkez Etem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular

verilen hükûmetin azası, doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından intihap olunuyordu. Bu usul, 4 Teşrinisani 1336 tarihine kadar tatbik olundu. Bu bapdaki kanun, ancak bu tarihte, "İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisinin, Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından, ekseriyeti mutlaka ile intihap olunur" suretinde tadil olundu.

İşte, arzetmek istediğim husus, vekillerin intihabına ait kanununun tadilini müstelzim sebeplerden biridir.

Efendiler; 4 Eylül 1336 tarihinde Tokat Meb'usu bulunan Nâzım Bey, 89 reyeye karşı 98 rey ile Meclisçe Dahiliye Vekâletine intihap olundu. Nâzım Bey, dakika fevtetmeksizin büyük isticâl ile Vekâlet makamına gidip ifayı vazifeye başladı. Badehu, Heyeti İcraiyeye Reisi de bulunmam hesabına beni ziyarete geldi.

Ben, Nâzım Beyi, kabul etmedim. Meclisi Alinin, mazharı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat, memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Meclisi Alice de mühim görüleceğinden emin idim.

Efendiler, Meclis azaları meyanından, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhûra başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve rüfekası en çok nazarı dikkatimi celbeylemişti. Nâzım Beyin, daha Sivas Kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla mâli bazı mektuplarla ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, meb'us olarak Ankara'ya geldikten sonra, hergün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her hizbi siyasî ile temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, bizzat ve bilvasıta ecnebî mehalifinden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muavenete de mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyun Fırkası diye, gayriciddî, sırf cerri menfaat maksadile bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun başında gayrimillî faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmuunuz olmuştur.

Bu zatın, ecnebî mehalifine, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, bilâhare İstiklâl Mahkemesi birçok hakâyıkı meydana koymuştu.

İşte, Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasile yaptığı mütemadi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, menafii âliyei milleti unutarak yardımlarile, Dahiliye Vekâletine geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey, hükûmetin, bütün dahilî idaresi makinasının başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti.

Bittabi, Efendiler; buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Beyi kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Mecliste, celsei hafiyede malûmat ve mütaleatımı açıkça söyledim.

Muhterem Efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare olunmuş ve olunan memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, ekseriya sühuletle kabili temin olmuştur. Meclislerle idare olunan memleketlerde de, en müh-

hükûmetin üyeleri, doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu. Bu sistem, 4 Kasım 1920 tarihine kadar uygulandı. Bu konudaki kanun, ancak bu tarihte, "Bakanlar, Büyük Millet Meclisi Başkanının, Meclis üyeleri arasından göstereceği adayları arasından, salt çoğunluk ile seçilir" şeklinde değiştirildi.

İşte bilginize sunmak istediğim olay, bakanların seçilmesine ilişik kanunun değiştirilmesini gerektiren nedenlerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Meb'usu bulunan Nâzım Bey, 89 oya karşı 98 oyla Meclisçe İçişleri Bakanı seçildi. Nâzım Bey, dakika yitirmeksizin büyük ivedilikle Bakan odasına gidip görev yapmaya başladı. Sonra da, Başbakan da olmam dolayısıyla beni görmeye geldi.

Ben, Nâzım Beyi, kabul etmedim. Yüksek Meclisçe, güvenilen ve seçilen bir bakanı kabul etmemekle, yaptığım işin niteliğini ve önemini elbette biliyordum. Fakat, memleketin büyük yararı, beni bu yolda davranmaya zorunlu kılıyordu. Elbette, yaptığımın nedenini açıklayıp kanıtlayacağıma ve açıklayacağım noktanın Yüksek Meclisçe de önemli görüleceğine güveniyordum.

Efendiler, Meclis üyeleri arasından, aykırı birtakım prensiplere eyilim gösterenler çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ile arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nâzım Beyin, daha Sivas Kongresi sıralarında, kendisinden aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarla ne anlayışta ve ne nitelikte olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, meb'us olarak Ankara'ya geldikten sonra, hergün yeni yeni siyasî çalışmalar yapıyordu. Kurulmaya başlayan her siyasî grupla ilişki kurma fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, doğrudan doğruya ve dolaylı olarak yabancı çevrelerden bazılarıyla ilişki kurmak yolunu bulmuş ve onlar tarafından özendirilmiş ve yardım sağlamıştı.

Bu kişinin, Halk İştirakiyun* Partisi diye, ciddî olmayan, sırf çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişimi ve partinin başında ulus yararına aykırı çalışma kuruntusunda bulunduğunu, elbette duymuşunuzdur.

Bu kişinin, yabancı çevrelere, casusluk ettiğine de hiç kuşku yoktu. Nitekim, sonradan İstiklâl Mahkemesi birçok gerçekleri ortaya koymuştu.

İşte, Efendiler, bu Nâzım Bey, kendisinin ve arkadaşlarının aracılığıyla yaptığı sürekli propaganda sonucunda ve bize karşı çıkmaya hazırlananların, ulusun yüce yararlarını unutarak yaptıkları yardımlarla, İçişleri Bakanlığına geçirilmişti. Böylece Nâzım Bey, hükûmetin, bütün iç yönetim makinasının başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin isteklerine en çok yardımcı olabilecek duruma gelebilmişti.

Elbette, Efendiler; bunu hiçbir zaman kabul edemezdim. Onun için İçişleri Bakanı Nâzım Beyi kabul etmedim ve görevden çekilmeye zorladım. Gereklî görüldüğünde de, Mecliste, gizli oturumda elimdeki bilgileri aktardım ve düşündüklerimi açıkça söyledim.

Muhterem Efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle yönetilen memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu çoğu kez kolayca sağlanabilmiştir. Meclislerle yönetilen memleketlerde de, en korkulacak konu, birtakım meb'usla-

* İştirakiyun = Sosyalistler (sözlük)

Mecliste görülen aykırı eyilimler ve Nâzım Beyin İçişleri Bakanlığına seçilmesi karşısında davranışım

Millet, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kiskanç olmalıdır

Mecliste görülen aykırı temayüller ve Nâzım Beyin Dahiliye Vekilliğine intihabı karşısında ihtar ettiğim hareket

Millet, vekillerini intihap ederken çok dikkatli ve kiskanç olmalıdır

lik cihet, bazı meb'usların ecnebî namü hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine kadar, dahil olmak yolunu bulabilen vatansızlara tesadüf etmek müstebat olmayacağına tarihin, bu baptaki misallerile hükmetmek zarurîdir. Bunun için millet, vekillerini intihap ederken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Millet'in hatadan sıyaneti için yegâne salim çare, efkâr ve ef'alile millet'in itimadına mazhar olmuş, siyâsî bir fırkanın intihapta millete delâlet etmesidir. Alelumum efradı millet'in, namzetliklerini ortaya atan her şahıs hakkında medarı hükmolunacak mevsut malûmata ve musip reye malik bulunacağını kabul etmek, nazârî olarak farzolunsa bile, bunun mahzû hakikat olmadığı, tecrübelerin tecrübelerile gayrıkabili inkâr bir bedahet olmuştur.

*
* *

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Garp Cephesine avdet ediyorum. Gediz muharebesinden ve onun maddî ve manevî can sıkıcı neticelerinden sonra, Fuat Paşanın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini kumandanadan çekmeyi zarurî addetmeğe başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankaraya gelip görüşmek hususunu 5 Teşrinisani 1336 tarihli şifre ile istiza etti. 6 Teşrinisanide Ankaraya gelmesi münasip olacağını cevaben bildirdim. Fuat Paşa, aleyhindeki dedikodu ve Kuvayi Seyyare mevcudiyetinin ordu inzıbatıslığı üzerindeki suitesiratu, o kadar mahsus olmaya başlamıştı ki, 7 Teşrinisani tarihinde Ali Fuat Paşaya en seri bir surette Ankaraya gelmesini emretmeği lüzumlu gördüm.

Efendiler, artık Ali Fuat Paşanın Garp Cephesine kumanda edemeyeceğine kani olmuşum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa sefiri kebir olarak Moskova'ya gidebilirdi. Garp Cephesi de çok ciddî ve dikkatli mesai talep ettiğinden bu cephe kumandanlığını da zaten harekâtı umumîye askerîye ile iştilal etmekte bulunan Erkâniharbiye Umumiye Reisi İsmet Paşaya zamimeten tevdi etmek en seri ve muvafık bir tedbir olacaktı. Bir cihetten de gerek dahilî isyan ve itaat-sizliklere karşı ve gerek harekâtı harbiye noktai nazarından kuvvetli süvari teşkilâtına ihtiyaç, bariz idi. Mahza bu teşkilâtı vücuda getirmek için de Dahiliye Vekili bulunan Refet Beye (Refet Paşa) zamimeten bu vazifeyi vererek kendisini Konya ve havalisine göndermeyi münasip mütalea ediyordum. Çünkü Refet Paşa, muhtelif zamanlarda muhtelif sebeplerle Konyaya, Denizliye gitmiş, Garp Cephesinin cenup kısmına alâkadar olmuş ve o kısımın münasib muntakaları tanımış bulunuyordu. O halde meseleyi şu suretle halledebilirdim:

Cepheyi ikiye ayırmak; mühim aksamı ihtiva eden sahayı, Garp Cephesi tesmiye ederek, İsmet Paşanın kumandasına tevdi etmek; cenup kısmını da, Konya havalisine göndereceğim Refet Paşaya vermek ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Erkâniharbiye Umumiye Riyaseti makamına rapetmek...

Erkâniharbiye Umumiye Riyasetine de Müdafaai Millîye Vekili bulunan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında, cepheden Sıvasa kadar mümtet yerde, geri muntakası vardı. Fuat Paşa bu muntakayı idare edebilmek için de bir "Cephe Kumandanlığı Vekâleti" makamı ihdasına mecbur olmuştu. Bunun gayrutabî ve gayriamelî olduğu meydanda idi. Binaenaleyh, yeni tertipte bu geri muntakasını da kısmen menzil sahası olarak cepheye bıraktıktan sonra Müdafaai Millîye Vekâletine rapetmek tabî idi. İsmet Paşanın bir zaman için

rın yabancılar adına ve onlar hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine kadar, girebilmenin yolunu bulabilen vatansızlara rastlanmanın beklenmedik birşey olmayacağına tarihin, bu konudaki örneklerle inanmak zorunludur. Bunun için millet, vekillerini seçerken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Millet'in yanlış yapmaktan korunması için tek çıkar yol, düşüncesi ve yaptıklarıyla millet'in güvenini kazanmış, siyâsî bir partinin seçimlerde millete yol göstermesidir. Genellikle ulus bireylerinin, adaylıklarını koyan her kişi hakkında karar vermeye yarayacak güvenilir bilgilere ve gerçeğe uygun görüşe sahip bulunacağını kabul etmek, teorik olarak düşünülse bile, bunun gerçeğin kendisi olmadığı, denemelerin deneyimiyle yadsınamaz bir gerçek durumuna gelmiştir.

*
* *

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Batı Cephesine dönüyorum. Gediz savaşı ve onun nesnel ve tinsel açılardan can sıkıcı sonuçlarından sonra, Fuat Paşanın cephe üzerindeki komutanlık etki ve erki sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zorunlu saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankaraya gelip görüşmek konusunu 5 Kasım 1920 tarihli şifre ile sordu. 6 Kasım'da Ankaraya gelmesinin uygun olacağını yanıt olarak bildirdim. Fuat Paşaya, karşı yapılan dedikodu ve Gezgin Güçlerin varlığının ordu düzensizliği üzerindeki kötü etkileri, okadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım tarihinde Ali Fuat Paşaya en çabuk yoldan Ankaraya gelmesini emretmeyi gerekli gördüm.

Efendiler, artık Ali Fuat Paşanın Batı Cephesine komuta edemeyeceğini anlamıştım. O günlerde Moskova'ya da bir elçilik hey'eti göndermek gereği karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa büyük elçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok esaslı ve özenli çalışma istediğinden bu cephe komutanlığını da gerçekten genel savaş işleriyle uğraşmakta bulunan Genelkurmay Başkanı İsmet Paşaya ek görev olarak vermek en çabuk ve uygun bir önlem olacaktı. Bir yönden de hem iç ayaklanmalara ve emirdinlemezliklere karşı ve hem savaş işleri açısından kuvvetli atlı örgütlere gereksinim olduğu, belli idi. Yalnız bu örgütü kurmak için de İçişleri Bakanı bulunan Refet Beye (Refet Paşa) ek görev olarak bu görevi vererek kendisini Konya ve dolaylarına göndermeyi uygun buluyordum. Çünkü Refet Paşa, değişik zamanlarda değişik nedenlerle Konyaya, Denizliye gitmiş, Batı Cephesinin güney bölümüyle ilgilenmiş ve o bölümle ilişkili bölgeleri tanımış bulunuyordu. Böyle olunca sorunu şöyle çözümlenebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli bölümleri içeren alanı, Batı Cephesi diye adlandırarak, İsmet Paşanın komutasına vermek; güney bölümünü de, Konya dolaylarına göndereceğim Refet Paşaya vermek ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığına bağlamak...

Genelkurmay Başkanlığına da Millî Savunma Bakanı olan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat paşa zamanında, cepheden Sıvasa kadar uzanan yerde, geri bölgesi vardı. Fuat Paşa bu bölgeyi yönetebilmek için de bir "Cephe Komutanlığı Vekilliği" görevi yaratmak zorunda kalmıştı. Bunun olağandışı olduğu ve uygulanamayacağı besbelli idi. Bu nedenle, yeni düzenlemede bu geri bölgesinin de bir kısmını konaklama olarak cepheye bıraktıktan sonra Millî Savunma Bakanlığına bağlamak doğaldı. İsmet Paşanın bir süre için Genelkurmay Başkanlığına

Ali Fuat Paşanın Moskova Sefiri Kebirliğine tayini ve cephenin ikiye ayrılması kararı

Ali Fuat Paşanın Moskova Büyük Elçiliğine atanması ve cephenin ikiye ayrılması kararı

Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinden infisal etmemesi ordunun tensik ve ihzarında, temini sürat için faydalı görüldüğü gibi Refet Beyin de Dahiliye Vekâleti sıfatını muvakkaten muhafaza etmesi bilhassa muntıkası dahilinde temini asayiş ve ahaliden hayvan ve malzeme toplamak suretile, vücuda getirmeye mecbur olduğu süvari teşkilâtını bir an evvel taazzuv ettirmek için lüzumlu idi.

Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek ve gayrimuntazam teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı

Efendiler, 8 Teşrinisani 1336 da, Fuat Paşa, Ankaraya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omzunda bir filinta olduğu halde Kuvayı Milliye kıyafetinde gördüm. Garp Cephesi Kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Garp Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı. Onun için Fuat Paşaya kısa bir mütaledadan sonra, yeni alabileceği vazifeyi söyledim. Maalmemnuniye kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kat'î direktif: "süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten" ibaret idi. Bu suretle 1336 senesi Teşrinisanisinin sekizinci günü "gayrimuntazam teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı" fül ve tatbik sahasına vaz edilmiş oldu.

*
* *

Zahiren bize mülayim zannolunan bir politika ile dahilden bizi inhilal ettirmek teşebbüsü

Muhterem Efendiler; burada, bir an tevakkuf ederek nazarlarımızı İstanbulla tevcih edelim. Damat Ferit Paşa hükümetinin, her nevi düşmanlarla müşterek olan "silâh ile netice almak plânı", tatbikatta muvaffak olamamıştı. Dahilî isyanlara mukabele ve mukavemet ettik. Yunan taarruzu en nihayet bir hatta tevakkuf etti. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de mahdud sahalara münhasır kaldı. Dahilî isyanlara ve Yunan cephesine karşı, mukabil ve ciddî tedbirler almakta olduğumuz görülmüyordu. Dahilden ve hariçten gelen müsellâh muhacematın, bilhassa Ankaradaki hükümeti milliyeyi sarsamıyacağı anlaşılıyordu. Binaenaleyh, İstanbulun, müsellâhan tecavüz politikası iflâs etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirmek, yeniden zahiren itilâf politikasına geçmek suretile, dahilden inhilâl ettirmek politikasının daha faydalı olacağına kanaat getirdiklerine hükmolunabilirdi. Tıpkı, 1335 Eylülünde Damat Ferit Paşanın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesinin gelmesile olduğu gibi, zahiren bize mülayim zannolunan bir politika ile, dahilden bizi inhilâl ettirmek teşebbüsü tecdit olunacaktı.

Bundan sonraki mücadelâtmızda, İstanbul vasıtasile, dahilî ve haricî teşebbüsler ve zâfa ilka edecek telkinler ile, Yunan ordusile olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şerait içinde, dahilî ifsadata karşı uğraştığımız görülecektir.

İstanbulda, Tevfik Paşa mevkii iktidara getirildi. Dahiliye Nâzırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak Salih Paşalar kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa Kabinesi, derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi, başlıca Ahmet İzzet Paşa deruhde etti, saray erkânıharbiyesinde bulunan bir zabıt, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlar ile Ankaraya gönderildi. Bu notlarda, eskisine nisbetle daha müsait şeraitle, meselâ hakimiyeti Osmanîye dahilinde İzmirde Yunanlılar tarafından bir idarei hususîye kabul edilmek gibi şartlarla, bir sulh akti ümidinde buldukları ve her şeyden evvel İstanbul hükümetile, bir itilâf temininin mühim olduğu bildiriliyordu.

ğından ayrılmaması ordunun düzenlenip hazırlanmasının hız kazanması için yararlı görüldüğü gibi Refet Beyin de İçişleri Bakanı sıfatını geçici olarak koruması özellikle bölgesi içinde güvenliği sağlamak ve halktan hayvan ve gereç toplamak yoluyla, oluşturmak zorunda bulunduğu atlı örgütünü bir an önce kurmak için gerekli idi.

Efendiler, 8 Kasım 1920 de, Fuat Paşa, Ankaraya geldi. Karşılama için ben kendim istasyonda bulunuyordum. Paşayı omzunda bir filinta olduğu halde Ulusal Güçler kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Komutanını bu kıyafete özendirilen düşünce ve kafanın bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar çok etki yapmış olduğunu anlamak için artık duraksamaya yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşaya kısa bir gerekçe bildirdikten sonra, yeni alabileceği görevi söyledim. Sevinerek kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları çağırarak yeni durum ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: "Hızla düzenli ordu ve büyük atlı topluluğu kurmaktan" ibaret idi. Böylece 1920 senesi Kasımının sekizinci günü "düzensiz örgüt düşünce ve siyasetini yıkmak kararı" uygulama alanına konulmuş oldu.

*
* *

Muhterem Efendiler; burada, bir an durarak gözlerimizi İstanbulla çevirelim. Damat Ferit Paşa hükümetinin, her türden düşmanlarla ortak olan "silâh ile sonuç almak plânı", uygulamada başarılı olamamıştı. İç ayaklanmalara dayandık ve karşılık verdik. Yunan saldırısı en sonunda bir çizgide durdu. Yunanlıların ondan sonraki saldırıları da kısıtlı alanlarda kaldı (bölgesel oldu). İç ayaklanmalara ve Yunan cephesine karşı, esaslı karşı önlemler almakta olduğumuz görülmüyordu. İçten ve dıştan gelen silâhlı saldırıların, özellikle Ankaradaki ulusal hükümeti sarsmıyacağı anlaşılıyordu. Bundan dolayı, İstanbulun, silâhlı olarak saldırı politikası iflâs etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirmek, yeniden, dış görünüşe göre anlaşma politikasına geçmek yoluyla, içerden çökertmek politikasının daha yararlı olacağına inandıkları yargısına varılabilirdi. Tıpkı, 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşanın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Hükümetinin gelmesinde olduğu gibi, görünüşte bize karşı ılımlı sanılan bir politika ile, bizi içerden çökertmek girişimi yenilenmiş olacaktı.

Bundan sonraki savaşlarımızda, İstanbul aracılığı ile, iç ve dış girişimler ve bizi güçsüz bırakacak kışkırtmalarla, Yunan ordusu ile olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha zor koşullar içinde, içteki bozgunculuklara karşı uğraştığımız görülecektir.

İstanbulda, Tevfik Paşa iş başına getirildi. İçişleri Bakanı olarak Ahmet İzzet ve Denizîşleri Bakanı olarak Salih Paşalar hükümette bulunuyordu. Tevfik Paşa hükümeti, gecikmeden bizimle ilişki ve münasebet aradı. Bu görevi, en başta Ahmet İzzet Paşa üstlendi, saray kurmayında bulunan bir subay, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlar ile Ankaraya gönderildi. Bu notlarda, eskisine oranla daha uygun koşullarla, örneğin Osmanlı egemenliği altında İzmirde Yunanlılar tarafından özel bir yönetime razı olmak gibi koşullarla, bir barış yapmak umudunda buldukları ve her şeyden önce İstanbul hükümetile, bir anlaşma sağlamanın önemli olduğu bildiriliyordu.

Hızla düzenli ordu ve büyük atlı topluluğu kurmak ve düzensiz örgüt düşünce ve siyasetini yıkmak kararı

Dış görünüşte bize karşı ılımlı sanılan bir politika ile, içerden bizi çökertme girişimi

Ahmet İzzet Paşanın ve dahil olduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin mahiyet ve salâhiyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbulda bir hükümet yapmak ve o vasıta ile mukadderatı millet ve memleket mesailini halletmek hususlarını düşündükleri görülmüyordu.

Ahmet İzzet Paşayı ve Tevfik Paşa Kabinesini, vaziyetten haberdar etmek ve tamamile tenvir eylemek maksadile, icap eden malûmat ve mütealeatı mufassalan yazdırıp Ankaraya gelen memuru mahsusla, 8 Teşrinisani 1336 tarihinde İnebolu istikametinde yola çıkardık.

12 Teşrinisani 1336 günü, Zonguldaktan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telgraf aldım. Bunda, şifreli bir telgrafi keşide etmek üzere İstanbuldan hareket ettirildim, deniliyordu. Mevzuubahs şifreli telgraf, Dahiliye Nâzırı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbulda 9 Teşrinievvel 1336 tarihinde yazılmıştı.

Bu telgrafnamede, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsizile muhabereye Fransız mümessilinin muvafakati alındığından bahsolutuktan sonra, "hükümet ile bir itilâf esası kabul olundu mu? Kabul olunduysa, nerede telâki mümkün ve oraya hangi tarikle gelmek münasip olacağı" sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Müdürü Umumisi Orhan Şemsettin imzalı 11 Teşrinisani 1336 tarihli bir emir de, Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdüriyetine vürud ediyordu. Bu emir Ereğli Müdüriyetine gönderilen gayriresmî bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir aynen şudur:

Madde 1 - Anadolu ile payitaht arasında telgraf muhaberatının bir an evvel tesisi mültezemdır.

Madde 2 - Bu maksadın temini zımmında bir taraftan Sapanca ile Geyve arasındaki hattı kebir üzerinde kabili tamir olan tellerin süratle islahı ve diğer cihetten de mühim ameliyat ve inşaata ihtiyaç gösteren İzmit, Kandıra, İncili meyanesinin inşa ve tamirine başlanılması muvafık görülmektedir.

Madde 3 - Tamirâtı mephuseyi icraya memur olan İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey maiyetinde bir başçavuş ve miktarı kâfi çavuşla İzmite müteheyyii harekettir.

Madde 4 - Dahiliye Nezareti Celilesinin vesikasını hâmil olan memurîni mumaileyhimin hasbelicap herhangi tarafa ameliyata lüzum görüldüklerinde haklarında muzaheret ve muaveneti lâzime ifası cihetinin tarafı behiyelerinden makâmı adile bilmuhabere temini himemi kâragâhilerinden muntazardır. 11 Teşrinisani 1336.

Bu telgraf üzerine, icap edenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temastan tevakki ve telgraf hatlarını tamir behanesile gelen olursa tevkifi lüzumuna dairdi.

Efendiler, İzzet Paşanın bilvasıta gönderdiği şifre telgrafnamesine cevap vermeyi, memuru mahsusla gönderdiğimiz notların tarafından mütalea edilmiş olduğu haberine talik ediyordum. İzzet Paşanın, tarafımızdan verilen malûmata muttali olduktan sonra da, fikrinde sebat edip etmemekte olduğunu anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşaya aradaki vasıtalarla şu cevabı verdim:

Zan devletleri ve Salih Paşa Hazretlerinin de dahil bulunmaları muktazi olan heyetle en sehil ve seri olarak Bilecikte telâki mümkündür. İstanbuldan ya Sapancaya kadar şimendifer ve oradan otomobile veyahut bahren Bursaya ve yine oradan otomobile Bileciğe teşrif buyurulabilir. Mephus istikametler üzerinde şimdiden icap edenlere tebligat yapılmıştır. Kânunuevvelin ikisine kadar Bilecikte bulunacak veçhile seyahatin tanzim buyurulmasını ve İstanbuldan yevm ve tariki hareketin şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldağa iş'ar buyurulmasını rica ederim. Seyahatin mümkün olduğu kadar dağdağasız icrası hatıra kabîlinden arz olunur. 25/26 Teşrinisani 1336.

Ahmet İzzet Paşanın ve içinde bulunduğu hükümetin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin nitelik ve yetkilerinden haberleri olmadığı, hâlâ İstanbulda bir hükümet yapmayı ve o yolda ulusun kaderini ve yurt sorunlarını çözümlenmeyi düşündükleri görülmüyordu.

Ahmet İzzet Paşayı ve Tevfik Paşa Hükümetini, durumdan haberli kılmak ve iyice aydınlatmak amacıyla, gereken bilgi ve düşünceleri uzun uzun yazdırıp Ankaraya gelen özel görevliyle, 8 Kasım 1920 tarihinde İnebolu yönünde yola çıkardık.

12 Kasım 1920 günü, Zonguldaktan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telgraf aldım. Bunda, şifreli bir telgrafi çekmek için İstanbuldan yola çıkarıldım, deniliyordu. Söz konusu şifreli telgraf, İçişleri Bakanı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbulda 9 Ekim 1920 tarihinde yazılmıştı.

Bu telgrafda, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsizile haberleşmeye Fransız temsilcisinin olurunun alındığından sözedildikten sonra, "hükümet ile anlaşma esası kabul olundu mu? kabul olunduysa, nerede buluşulabileceği ve oraya hangi yoldan gelmek uygun olacağı" sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Genel Müdürü Orhan Şemsettin imzalı 11 Kasım 1920 tarihli bir emir de, Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne geliyordu. Bu emir Ereğli Müdürlüğüne gönderilen resmî olmayan bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir, olduğu gibi şudur:

Madde 1 - Anadolu ile başkent arasında telgraf haberleşmesinin bir an önce kurulması istenmektedir.

Madde 2 - Bu amacın gerçekleştirilmesi için bir yandan Sapanca ile Geyve arasındaki büyük yol üzerinde onarılabilecek olan tellerin hızla düzeltilmesi ve öte yandan da önemli iş ve yapım gerektiren İzmit, Kandıra, İncili arayolunun yapım ve onarımına başlanılması uygun görülmektedir.

Madde 3 - Sözü edilen onarımı yapmakla görevli olan İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey yanında bir başçavuş ve yeter sayıda çavuşla İzmite gitmeye hazırdır.

Madde 4 - Elllerinde İçişleri Bakanlığının belgesi bulunan bu görevliler herhangi bir yerde çalışmayı gerekli görürlerse bunlara yetkililerle görüşerek yardımcı olunması yüksek işbirliğinizden beklenmektedir. 11 Kasım 1920.

Bu telgraf üzerine, gerekenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile ilişki kurmaktan sakınılması ve telgraf hatlarını onarma bahanesile gelen olursa tutuklanması gereği idi.

Efendiler, İzzet Paşanın aracı ile gönderdiği şifre telgrafına karşılık vermeyi, özel görevle gönderdiğimiz notların kendisince okunmuş olduğu haberinin gelmesine erteliyordum. İzzet Paşanın, tarafımızdan verilen bilgiyi öğrendikten sonra da, düşüncesinde direnmekte olup olmadığını anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşaya aradaki vasıtalarla şu cevabı verdim:

Sizin ve Salih Paşa Hazretlerinin de içinde bulunmaları gerekli olan hey'etle en kolay ve çabuk olarak Bilecikte buluşabiliriz, İstanbuldan ya Sapancaya kadar demiryolu ve oradan otomobile ya da denizden Bursaya ve gene oradan otomobile Bileciğe buyurulabilir. Sözü edilen yönler üzerinde şimdiden gerekenlere bildirim yapılmıştır. Ocağın ikisine kadar Bilecikte bulunmak üzere yolculuğun düzenlenmesini ve İstanbuldan ayrılacağımız günün ve geleceğiniz yolun şimdiye kadar kullanılan araçlarla Zonguldağa bildirilmesini rica ederim. Yolculuğun olabildiğince gösterişsiz yapılmasını hatırlatma niteliğinde olmak üzere bilginize sunarım. 25/26 Kasım 1920.

Efendiler, İstanbulda, 23/24 Teşrinisani 1336 tarihinde yazılıp İstanbula muvasalat etmiş olan memuru mahsusun imzasile İneboluya gönderilen ve oradan 27 Teşrinisanide Ankaraya çekilen bir telgrafnamede, şu malûmat veriliyordu: "Bugün 23/11/1336 da İzzet Paşa nezdinde bulunduğum esnada, Hariciye Nâzırı, vaziyeti ahirei siyasiye hakkında atideki beyanatta bulunmuştur:

Yeni gelen İngiliz sefiri, Ermenistan, Gürcistan ve bir zaman sonra İzmir mesaili mühimmesinde Hükûmeti Osmanîye lehine bir sureti hallin temin edileceğini söylemiş, bu müsait vaziyetten istifade ederek memleketin temini atisine sarfi makderet edilerek bu fırsat kaybedilmemelidir. Şayet Ankara, zaman kazanmak arzusunda ise bile, bir temas hâsil ederek mukarreratı âtiye müştereken temin edilmelidir.

Dedikten sonra şu satırlar ilâve olunuyor:

Beyanata ilâveten İzzet Paşanın, kendisine tarafımızdan gönderilen hülâsada (şimdiye kadar olan mücadelâtın bugün bahş ve temin etmekte olduğu müsaadelerden istifade vazifemizdir) cümlesine istinaden; eğer Anadolu, gönderilecek heyeti kabul etmezse, şahsan benimle temas ederek maksadımızı şahsan kararlaştırmalıyız. Buna da muvafakat etmedikleri takdirde, mevzuubahş cümledeki fikirden feragat anlaşılacağından artık kabinede bulunmuyarak istifa edeceğini ve arzu edersek İstanbulu nazarı dikkate almayarak kendisinin de Anadoluya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafnamede, İstanbul matbuatında İzzet Paşaya atfen şu beyanatın da intişar ettiği münderiçti:

Hükûmetin Anadoluya bir memuru mahsus izamından maksadı Ankaradakilerle bir temas hâsil olup olmayacağını anlamak içindi Avdet eden memur, bu temasının temin edilebileceğini anlattı ve muhaberât da temin edildi. Tabiatle icabının icrasına tevessül edeceğiz.

Bu tarzı beyanatın, Anadolu'nun noktai nazarına muvafık olamayacağı ve tekzibi lâzımgeldiği mütaleasına karşı buna kabine muvafakat etmemiş, maahaza İzzet Paşa, Tercümanı Hakikat gazetesine şu beyanatta da bulunmuş:

Menafîi âliyei memleket, şimdilik bu meselede matbuatın ihtiyarı sükût etmesini âmirdir. Binaenaleyh bir iki gün daha beyanatta bulunmakta mazurum.

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları âkil, müdebbir, dârendiş biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine mevkii iktidara gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa Kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkârı umumiyede hüsnü niyetine hükûmolunmamak için sebep tasavvur olunamadı. Herkes, Tevfik Paşa Kabinesinin mevkii iktidara gelmesini fâli hayır addetti. Bu kabinenin, memleket ve milletin azamî menafîini temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükûmete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. Bahusus, kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatla kullandıkları tarzı li-sanla umumun telâkkisini teyit edecek vaziyet almış bulunuyorlardı.

Biz, hakikati vaziyetin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığına tamamen kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbulun, çarei halâs için vukubulan itilâf ve mü-lâkat tekliflerini efkârı umumiyeyi tatmine medar olacak şeraiti ihzar etmeden reddetmeyi muvafık bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecikte mü-lâkatı tensip etlik. Bu zevatla görüştükten sonra, ammenin bütün zan ve telâkkisinin esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de, herne olursa olsun, efkârı umumiyeye, işaret ettiğim evsafıta tanınmış bu zevatın, İstanbulda hükûmet teşkil etmesinin maksadı millî için ne kadar muzır olduğu meydanda idi. Binaenaleyh, mü-lâkattan sonra da,

Bilecik mü-lâkatı kararlaşıyor

Efendiler, İstanbulda, 23/24 Kasım 1920 tarihinde yazılıp İstanbula varmış olan özel görevlinin imzasile İneboluya gönderilen ve oradan 27 Kasımda Ankaraya çekilen bir telgrafda, şu bilgiler veriliyordu:

"Bugün 23/11/1920 de İzzet Paşanın yanında bulunduğum sırada, Dışişleri Bakanı, son siyasi durum hakkında aşağıdakileri söylemiştir:

Yeni gelen İngiliz elçisi, Ermenistan, Gürcistan ve bir süre sonra İzmir ile ilgili önemli sorunlarda Osmanlı Hükûmeti yararına bir çözüm sağlanacağını söylemiş, bu elverişli durumdan yararlanarak memleketin geleceğini güven almak için çalışılmalı ve bu fırsat kaçırılmamalıdır. Eğer Ankara, zaman kazanmak isteğinde olsa bile, bir ilişki kurarak aşağıdaki kararlar birlikle alınmalıdır.

Dedikten sonra şu satırlar ekleniyor:

İzzet Paşa yukarıdaki sözlerine ek olarak, kendisine tarafımızdan gönderilen özetteki (şimdiye kadar olan savaşlardan bugün elde edilmiş olan uygun durumdan yararlanmak görevimizdir) cümlesine dayanarak; eğer Anadolu, gönderilecek kurulu kabul etmezse, doğrudan benimle görüşerek amacımızı kendimiz kararlaştırmalıyız. Buna da olur demezlerse, söz konusu cümledeki görüşten vazgeçildiği anlaşılacağından artık hükûmette kalmayarak çekileceğini ve istersek İstanbulun düşünülmesine bakmadan kendisinin de Anadoluya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafda, İstanbul basınında İzzet Paşa'dan alındığı bildirilen şu demecin yayımlandığı yazılıydı:

Hükûmetin Anadoluya özel bir görevli göndermekteki amacı Ankaradakilerle bir ilişki kurup kurulmayacağını anlamak içindi. Dönen görevli memur, bu ilişkinin kurulabileceğini anlattı ve yazışmalar da sağlandı. Elbette gereğini yapmaya çalışacağız.

Böyle bir demecin, Anadolu'nun görüşüne uygun olamayacağı ve yalanlanması gerektiği düşüncesine karşı bunu hükûmet uygun bulmamış, bununla birlikte İzzet Paşa, Tercümanı Hakikat gazetesine şu demeci de vermiş:

Memleketin yüksek çıkarları, şimdilik bu konuda basının susmasını gerektiriyor. Bundan dolayı bir iki gün daha demec veremeyeceğim.

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bu nedenle, Damat Ferit Paşa çekilip yerine ileri gelenleri bu kişiler olan bir hükûmet iş başına gelince, herkeste türlü türlü umutlar uyandı. Tevfik Paşa Hükûmeti hemen Ankara ile ilişki arayınca, kamu oyunca iyi niyetini kabul etmemek için bir neden düşünülemedi. Herkes, Tevfik Paşa Hükûmetinin iş başına gelmesini hayra yordu. Bu hükûmetin, ülkenin ve ulusun en üstün çıkarlarını sağlama yol ve araçlarını bulmadan iş başına gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek gerçekten zordu. Özellikle kendileri de İstanbul çevrelerinde ve basında kullandıkları dille kamunun yargısını destekleyecek bir durum almış bulunuyorlardı.

Biz gerçek durumun, herkesin sanısı ve inancı gibi olmadığına iyice inanıyorduk. Ama, İstanbulun, kurtuluş yolunu aramak için yaptığı anlaşma ve buluşma önerilerini kamu oyunu inandırmaya yarayacak koşulları hazırlamadan geri çevirmeyi uygun bulmadık. Onun için, özellikle içinde İzzet ve Salih Paşaların da bulunacağı bir hey'etle Bilecikte buluşmayı uygun gördük. Bu kişilerle görüştükten sonra, kamunun bütün sanı ve inancının temelsiz olduğunun anlaşılacağına kuşku yoktu. Bir de, herne olursa olsun, kamu oyunca, belirttiğim nitelikte olarak tanınmış bu kişilerin, İstanbulda hükûmet kurmalarının ulusal amaç için ne kadar zararlı olduğu meydanda idi. Onun için, buluşmadan sonra da, kendile-

Bilecik buluşması kararlaşıyor